

“Resocializācijas sistēmu salīdzināšana”, eksperta viedoklis

A. Jalili Idrissi

Saturs

Saturs.....	2
Aabreviatūras	3
1. Sniegt vērtējumu un viedokli par iespējam veicināt notiesāto personu motivāciju iesaistīties resocializācijas pasākumos.....	4
1.1 Brīvprātības princips un atkarības	5
1.2 Brīvprātības princips un progresīvā soda izpildes sistēma	10
2. Resocializācijas sistēmas.....	16
2.1 Resocializācija soda izpildes laikā	16
2.1.1 Bērni un Jaunieši	18
2.1.2 Pieaugušie.....	24
2.2 Atkarības.....	29
2.3 Dzimumnoziedzumi	30
2.4 Kognitīvi biheiviorālā terapija (KBT)	33
2.5 Izstrādātie modeļi	36
2.6 Dzīves kvalitāte ieslodzījuma vietā	40
3. Palīdzība pēc soda izciešanas	45
4. Nodarbinātība.....	49
Kopsavilkums	52
1. pielikums.....	57
2. pielikums.....	59
Izmantotās literatūras saraksts	60

Aabreviatūras

ANO	Apvienoto Nāciju Organizācija
ASV	Amerikas Savienotās Valstis
ES	Eiropas Savienība
HMPPS	Her Majesty's Prison and Probation Service
IeVP	Ieslodzījuma vietu pārvalde
KBT	Kognitīvi biheiviorālā terapija
MK	Ministru kabinets
NVO	Nevalstiska organizācija
PTST	Posttraumatiskā stresa traucējumi
RVN	Riska un vajadzību novērtējums
RVRM	Uz riskiem un vajadzībām reaģējošais modelis
SRC	Sociālās rehabilitācijas centrs
TM	Tieslietu ministrija
UNODC	The United Nations Office on Drugs and Crime
VPD	Valsts probācijas dienests

1. Sniegt vērtējumu un viedokli par iespējām veicināt notiesāto personu motivāciju iesaistīties resocializācijas pasākumos.

Vai notiesāto personu piedalīšanās resocializācijas pasākumos, kuri tām noteikti riska līmeņa mazināšanas nolūkā, pēc brīvprātības principa veicina resocializācijas mērķu sasniegšanu – notiesāto tiesisku uzvedību un veiksmīgu iekļaušanos sabiedrībā pēc soda izciešanas?

Mūsdienu ārvalstu pētījumi liecina, ka lai resocializācijas¹ pasākumi būtu pēc iespējas efektīvāki, tiem ir jābūt ieviesti pēc brīvprātības principa un tos nevajadzētu noteikt kā obligātus pasākumus. Ja resocializācijas pasākumiem tiek piešķirts obligāts statuss, tie zaudē efektivitāti un savu nozīmi (Bullock & Bunce, 2018; Schinkel, 2015). Tāpat ir būtiski izprast, ka piespiedu korekcijas metodes ir raksturīgas autoritatīvām sistēmām, nevis valstīm, kas balstās uz demokrātiskiem principiem. Īpaši ieslodzījumā esošajiem cilvēkiem ir jājūt, ka viņi ir pārmaiņu procesa noteicēji un ka viņi izvēlas, nevis tiek 'pārprogrammēti' veikt izmaiņas savā dzīvē (Crewe, 2009).

¹ Ārvalstīs, īpaši anglofonās valstīs, plašāk lietotais termins ir ieslodzīto personu rehabilitācija, nevis resocializācija, bet pēc būtības šie termini dažādās jurisdikcijās nozīmē līdzīgu procesu kopumu t.i. tadu, kas ir vērsts uz likumpaklausīgas dzīves veicināšanu un likumpārkāpēja sekmīgu integrāciju sabiedrībā. Tādēļ abi vārdi tiks izmantoti atbilstoši katrā valstī pieņemtajai formai (Latvija resocializācija/ Anglijā un Velsā rehabilitācija) (skatīt Tüllinen, 2009). Lai vai kā likumpārkāpēju resocializācija nebūt nav inovatīva vai nesena parādība un 'modernā' cietuma izveide ir cieši saistīta ar resocializācijas procesu (skatīt 1 pielikumu); bet ideja par likumpārkāpēju rehabilitāciju periodiski mainās. Tā, piemēram, ja 70. gadi Rietumu pasaulē bija saistīti ar dziļu pesimismu un cerības trūkumu, ko var dēvēt arī par 'nekas nedarbojas' ('*nothing works*') periodu, tad 90. gados atdzima ideja par rehabilitācijas efektivitāti pateicoties uz riskiem un vajadzībām reaģējošā modeļa izstrādei un adoptācijai (Bonta, Bourgon & Rugge, 2019).

1.1 Brīvprātības princips un atkarības

Brīvprātības princips un personīgā motivācija ir īpaši būtiski elementi, lai pārvarētu dažāda veida atkarības. Cilvēki ar atkarību problēmām ir jāmotivē iesaistīties atkarību mazinošajās programmās, bet iesaistei šādās programmās nevajadzētu būt obligātai (Autrique *et al.*, 2007; Bilici *et al.*, 2014).² Būtiski ir atzīt, ka atkarību problēma ir daudz izplatītāka starp probācijas uzraudzībā un ieslodzījumā esošajām personām. Ziemeļīrijas prakse liecina, ka līdz pat 76% no probācijas uzraudzībā esošajiem cilvēkiem ir alkohola vai narkotisko vielu atkarības (Probation Board for Northern Ireland, 2018). ASV probācijas dienests uzrāda līdzīgu statistiku, jo 60-70% no probācijā esošajiem klientiem cieš no dažāda veida atkarībām (Staton-Tindall *et al.*, 2011).

2010. gadā Latvijas ieslodzījumu vietās veiktā pētījuma rezultāti liecina, ka narkotiskas vielas pirms soda termiņa uzsākšanas bija lietojuši 66,1% jeb 3012 notiesātās personas, kā arī 31,8% no ieslodzīto personu skaita bija kaut vienreiz lietojuši narkotiskās vielas ieslodzījuma vietā (Pūgule *et al.*, 2011). Līdzīgi pētījumi ir veikti arī ārvalstīs, kur apmēram 70% no ieslodzījumā esošajām personām ir lietojuši narkotiskās vielas ieslodzījuma laikā (Crewe, 2005). Būtu jāpiemin, ka sievietes vairāk izmanto ieslodzījuma vietā izrakstītos medikamentus un to sajaukumu, bet vīrieši lieto narkotiskās vielas, kas tiek iepludinātas ieslodzījuma vietās. Pētījumi liecina, ka pārmērīga alkohola lietošana starp ieslodzītajiem vīriešiem diapazons ir sākot no 18 – 30%, bet ieslodzītajām sievietēm no 10 - 24%. Turpretī narkotiku lietošana un ar to saistītās

² Latvijas Sodū izpildes kodeksa 61. pants paredz, ka personas, kuras atrodas ieslodzījumu vietās, var tikt iesaistītas atkarību mazināšanas programmā rakstot attiecīgu iesniegumu brīvības atņemšanas iestādes vadībai, kas liecina par brīvprātības principa ievērošanu un atbilst labās prakses principiem.

atkarības ir īpaši izplatītas starp ieslodzītajām sievietēm³, kas var būt no 30% līdz pat 60%, bet vīriešiem no 10% - 48%. Pētījumi no Vācijas liecina, ka narkotiku atkarības ir no 25 – 50% no visām ieslodzījumā esošajām personām (Stöver, 2007 un Federal Ministry of the Interior & Federal Ministry of Justice citēts Borstel, Burkhardt & Graebisch, 2014). Pētījums, kas veikts Grenlandē liecina, ka atkarību problēmas ir katram ceturtajam likumpārkāpējam (Lauritsen, 2012). Kopumā dažādo atkarību rādījumi ieslodzījumu vietās ir daudz augstāki kā vidēji sabiedrībā (Fazel, Bains & Doll, 2006), tādēļ atkarību mazinošajām programmām ir īpaša nozīme ieslodzījumu vietās.⁴

Dažas valstis, lai mazinātu ieslodzīto skaitu ar atkarību problēmām, ir dekriminalizējušas narkotiku lietošanu un to vairs neuzskata par krimināltiesību jautājumu, bet gan veselības nozarē risināmu problēmu. Piemēram, Portugāle jau kopš 2001. gada dekriminalizēja narkotisko vielu lietošanu un persona likumīgi var uzglabāt visu veidu psiho aktīvās vielas (līdz pat 10 dienu devu) personīgai lietošanai. Svarīgi ir minēt, ka dekriminalizācija nenozīmē, ka narkotiku lietošanai nav nekādu seku, jo dekriminalizācija nozīmē aktivitātes pārklasificēšanu. Tātad narkotisko vielu lietošana saglabā savu aizliegto statusu un par to seko sods, taču to nevar pielīdzināt

³ Pētījumi arī liecina, ka sievietes salīdzinoši ar vīriešiem ir biežāk pašas cietušas no smagas ļaunprātīgas izmantošanas, tādēļ sievietēm atkarību problēmas bieži vien ir saistītas ar psiholoģiskām traumām, kas ir grūtāk ārstējamas kā vīriešiem (SPPS, 2019a).

⁴ Saskaņā ar Latvijas sodu izpildes kodeksa 61. pantu atkarību mazināšanas programma ilgst līdz 12 mēnešiem, kuras laikā persona atrodas ārstniecības iestādē. Pēc 12 mēnešiem personai ir jāatgriežas atpakaļ ieslodzījuma vietā, lai izciestu atlikušo soda termiņu, kas būtiski pasliktina šo personu turpmāko ārstniecības procesu. Tādēļ būtu jāizvērtē iespēja tām personām, kas izteiktu vēlēšanos izciest pilnu soda termiņu, šāda veida institūcijā veikt ārstniecību. Anglijā un Velsā tiek veidoti atsevišķi cietumi, kas balstās uz terapeitiskās kopienas principiem, piemēram, Grendonas cietums, Dovegatas, Gartrijas, Senda un Warren Hilla (HM Prison and Probation Service, 2019). Terapeitiskās kopienas ir īpaši izplatītas Itālijā un citās Dienvideiropas valstīs, tomēr šī prakse nav tik izplatīta Austrumeiropas valstīs (Vanderplasschen, Vandeveldel & Broekaert, 2014).

kriminālsodāmībai, bet gan administratīvajam sodam (Laqueur, 2015). Tās personas, kas nonāk Portugāles tiesībsardzības iestāžu redzeslokā tiek nodotas Narkomānijas novēršanas komisijām. Šīs administratīvās komisijas tika izveidotas visā valstī un to sastāvā ietilpa daudznozaru ekspertu komandas, kas novērtēja narkotiku lietotājus un lēma par vispiemērotāko sankciju⁵ – parasti nodošanu izglītības vai ārstēšanas programmām (Vale de Andrade & Carapinha, 2010). Jaunieviestā sistēma nodrošināja ātrāku un personalizētāku intervences procesu, un mainīja arī sabiedrības attieksmi pret cilvēkiem ar atkarību problēmām, kuri vairs netika uzskatīti par noziedzniekiem, bet gan cilvēkiem, kuriem ir nepieciešama palīdzība. Šī ieviestā sistēma ir uzrādījusi arī pozitīvus rezultātus, piemēram:

- ja 2001. gadā lietotāju īpatsvars, kas injicēja narkotiskās vielas iedzīvotāju vidū vecumā no 15 līdz 64 gadiem bija 2,3 - 6,4 uz 1000 iedzīvotājiem, tad 2005. gadā tas bija gandrīz uz pusi samazinājies 1,5 - 3,0;
- narkotiku lietošanas izraisīto nāves gadījumu skaits samazinājās no 131 nāves gadījumiem 2001. gadā līdz 20 2008. gadā;
- samazinājās arī paziņojumu skaits par jaunām HIV diagnozēm saistībā ar narkotiku lietošanu, kas salīdzinājumā ar 2000. gadā konstatētajiem 1430 gadījumiem 2008. gadā samazinājās līdz 352 gadījumiem (Vale de Andrade & Carapinha, 2010).

⁵ Šis process tika apturēts, ja lietotājam nebija izveidojusies atkarība no narkotiskajām vielām vai arī, ja persona piekrita veikt ārstēšanos. Ja process tika turpināts, tad Komisijai bija tiesības izdot brīdinājumu, vai arī noteikt naudas sodu vai regulāru komisijas apmeklēšanu, bet šai komisijai nav tiesību piespriest piespiedu ārstēšanu vai cietumsodu (Laqueur, 2015).

Taču vairums Eiropas valstīs vēl joprojām nav dekriminalizējušas narkotiku lietošanu, tādēļ atkarīgās personas tiek kriminālsodītas un nonāk ieslodzījumu vietās. Globālās tendences liecina, ka samazinās ar narkotiku lietošanu saistītie sodi, jo mērķis ir nevis sodīt, bet veicināt šo cilvēku ārstēšanos (Laqueur, 2015).

Lai cīnītos ar narkotisko vielu atkarībām (īpaši opioīdu atkarībām), ārvalstīs popularitāti ir guvusi opiātu aizstājterapija (metadona farmakoterapija un citu līdzīgu līdzekļu kā buprenorfīna un naltreksona terapijas),⁶ kas uzrāda labākus rezultātus kā tūlītēja detoksikācijas procesa uzsākšana (Noonan, 2019). Beļģijā 2010. un 2011. gadā 3% no visu ieslodzīto skaita saņēma opiātu aizstājterapiju (metadonu izmantoja 80 % gadījumu) (Giovannini & Zingoni, 2014). Pētījumi liecina, ka šāda veida terapijas rezultāti ir arī atkarīgi no programmas intensitātes līmeņa. Programmas ar augstāku terapijas intensitāti, (metadona terapija, kas balstīta uz augstāku nepārtrauktu injekciju devu) nodrošina par 50% lielāku iespēju samazināt noziedzīgu rīcību salīdzinājumā ar metadona terapijām ar zemāku intensitāti. Metadona terapija ar augstāku intensitāti un ar maksimālu uzraudzību un pēckontroli, samazināja atkārtotu pārkāpumu izdarīšanu par 90% (Holloway, Bennett & Farrington, 2005). Šādas programmas īpaši samazina narkotisko un psihotropo vielu pārdozēšanas riskus pēc soda termiņa beigām, jo

⁶ Arī Latvijā jau kopš 1996. gada ir ieviesta metadona farmakoterapija un kopš 2005. gada buprenorfīna farmakoterapija, bet līdz pat 2008. gada beigām tās nebija plaši pielietotas metodes, jo tikai viena ārstniecības iestāde (VSIA „Rīgas Psihiatrijas un narkoloģijas centrs”) Latvijā to piedāvāja. Tikai ar grozījumiem MK noteikumos Nr.429 „Alkohola, narkotisko, psihotropo un toksisko vielu atkarības slimnieku ārstēšanas kārtība” tika paplašināta metadona farmakoterapijas programmas pieejamība, kā ieslodzījuma vietās tā arī Latvijas reģionos, kā rezultātā ‘2010. gada beigās matadona farmakoterapijas programmās kopā ārstējās 193 klienti’ (Pūgule et al, 2011: 6; skatīt arī Sīle & Pūgule, 2008). 2012. gadā tika pieņemti MK noteikumi Nr.70 „Alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu, azartspēļu vai datorspēļu atkarības slimnieku ārstēšanas kārtība”, kuri attiecīgi turpina regulē ārstēšanas kārtību.

detoksācijas procesa laikā cilvēka organismā samazinās atkarību izraisošo vielu tolerances līmenis, kas, savukārt, tiek attīstīts aktīvi lietojot narkotiskās vielas (Noonan, 2019). Kā citus pozitīvus aspektus var minēt nelegālo narkotisko vielu lietošanas mazināšanos un ar to saistītās HIV un citu infekcijas slimību izplatīšanas ierobežošanu, kā arī personas vispārējās sociālās funkcijas un veselības stāvokļa uzlabošanos (Pūgule, Sīle & Zīle, 2011).

Latvijā tikai neliela daļa no visiem problemātisko narkotiku lietotājiem saņem metadona/ buprenorfīna farmakoterapiju, un ieslodzījuma vietās šī programma ir pieejama tikai, tad, ja persona pirms nokļūšanas ieslodzījumā veica farmakoterapiju.⁷ Kā dominējošā farmakoterapijas metode Latvijas ieslodzījuma vietas tiek pielietota detoksikācija. Tāpēc būtu ieteicams izskatīt iespēju sniegt visiem problemātiskajiem narkotisko vielu lietotājiem detalizētu informāciju par farmakoterapijas programmas pieejamību brīvībā neilgi pirms viņu atbrīvošanas, lai mazinātu pārdozēšanas risku, kas ir īpaši augsts pēc soda izciešanas, jo sevišķi, ja pielietotā pamatmetode ir bijusi detoksikācija (Noonan, 2019).⁸

⁷ Skatīt 2012. gada MK noteikumus Nr.70 "Alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu, azartspēļu vai datorspēļu atkarības slimnieku ārstēšanas kārtība".

⁸ Anglijas un Velsas ieslodzījumu vietās detoksikācija ir pieejama tikai tad, ja ieslodzījuma vietā ir 24 stundu veselības aprūpe (Department of Health, 2006), kā arī pāris mēnešus pirms atbrīvošanās, ievērojot brīvprātības principu, farmakoterapijas ietvaros tiek piedāvāta arī 're-toksikācija', lai paaugstinātu tolerances līmeni tām personām, kurām ir augsts narkotiku lietošanas risks pēc soda izciešanas.

1.2 Brīvprātības princips un progresīvā soda izpildes sistēma

Latvijā 90. gadu vidū ieviestā progresīvā soda izpildes sistēma (skatīt Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50. pantu), ir vērsta uz indivīda atbildības veicināšanu, tajā skaitā aktīvu iesaistīšanos resocializācijas pasākumos⁹ gan ieslodzījuma vietās gan arī ārpus tām (piemēram, Valsts Probācijas Dienestā (VPD)). Šī sistēma zināmā mērā nosaka daļēji 'obligātu' iesaisti norādītajos pasākumos, jo, lai ieslodzītā persona virzītos pa progresīvās soda izpildes noteiktajām pakāpēm (kas nosaka režīma ierobežojumus un papildu tiesības), ieslodzītajām personām ir ne tikai jāievēro iekšējās kārtības noteikumi, bet arī aktīvi jāiesaistās resocializācijas procesā un jāpilda risku un vajadzību izvērtēšanas rezultāta noteiktie pasākumi.¹⁰

Līdzīga sistēma ir ieviestas arī ārvalstīs, piemēram, Anglijā un Velsā ieviestā ieslodzīto stimulu un nopelnīto privilēģiju sistēma darbojas pēc līdzīga principa, taču šī sistēma tiešāk sasaista rehabilitācijas procesu ar

⁹ Saskaņā ar MK 2009. gada 9. janvāra rīkojumu Nr. 7 "Ar brīvības atņemšanas sodu notiesāto personu resocializācijas koncepciju" 4.1. punktu notiesāto resocializācija sastāv no divām vienlīdz svarīgām daļām – sociālās uzvedības korekcijas (galvenie līdzekļi - motivēšanas pasākumi un darbs ar prioritārajām grupām) un sociālās rehabilitācijas (kas ietver izglītošanu, sabiedriski lietderīgu nodarbināšanu, brīvā laika organizēšanu un sadzīves prasmju attīstīšanu). Šīs divas nozīmīgās resocializācijas procesa daļas tiek ieviestas ar programmu palīdzību kā arī grupu un individuālo darbu ar atbilstošas kvalifikācijas speciālistiem no VPD un IeVP.

¹⁰ Lai arī Latvija ir pārņēmusi Rietumeiropas pieeju risku un vajadzību identificēšanā un Latvijas IeVP un VPD darbinieki cenšas to ieviest, bieži vien resursi (finanšu, matereālais nodrošinājums un cilvēkresursi) ir nepietiekami, lai mazinātu identificētos riskus un apmierinātu vajadzības. Tādēļ būtiski ir minēt, ka Latvijas vislielākais izaicinājums ir nodrošināt nepārtrauktu valsts atbalstu resocializācijas procesa ieviešanai (pagaidām daudzas resocializācijas iniciatīvas tiek finansētas piesaistot ES vai citu ārvalstu finansējumu (Norway Grants), kas nav ilgspējīga stratēģija resocializācijas procesa attīstībai valstī. Resursiem bagātākajās Rietumu valstīs likumpārkāpēji tiek aktīvi iesaistīti risku un vajadzību izvērtēšanas procesā (piemēram, skatīt Norvēģijā izstrādāto BRIK modeli (Lahtinen et al., 2018; DNCS, 2019)). Lai arī Latvijas Sodū izpildes kodekss paredz probācijas uzraudzībā esošajai personai piedalīties uzraudzības plāna sagatavošanā (119. pants, 138. pants), tad praktiskās iespējas saņemt atbalstu, kas atbilstu risku un vajadzību novērtējumam ir minimālas un bieži vien likumpārkāpēji vērtē VPD kā vēl vienu kontroles institūciju, nevis tā darbu saista ar resocializācijas aktivitāšu nodrošināšanu (protams, tas arī ir jāsasaista ar VPD funkciju sašaurinašanos postpenitenciārajā jomā kopš 2009. gada). Arī IeVP darbinieki, sagatavojot likumpārkāpēja resocializācijas plānu ieslodzījuma vietā, ņem vērā pieejamos resursus, kas parasti ir nepietiekamā apjomā.

privilēģiju līmeni, kā arī tiešāk nodala privilēģijas no tiesībām.¹¹ Ieslodzītajām personām ir iespēja iegūt vienu no četriem privilēģiju līmeņiem:

- *Pamata (Basic) līmenis*, kas ir paredzēts ieslodzītajām personām, kurām trūkst vēlme un apņemšanās piedalīties rehabilitācijas procesā, kā arī kam piemīt problemātiska uzvedība;
- *Sākuma (Entry) līmenis*, kas automātiski tiek piemērots visām notiesātajām personām, nonākot ieslodzījuma vietā;
- *Standarta (Standard) līmenis*, kurš tiek pielāgots tiem, kas izpilda Sākuma līmeņa prasības, piemēram, demonstrē labu uzvedību un aktīvi iesaistās rehabilitācijas procesā;
- *Paplašinātais (Enhanced) līmenis*, kas ir paredzēts ieslodzītajām personām, kuras vismaz trīs mēnešus ir aktīvi piedalījušās rehabilitācijas procesā un ievēro ieslodzījuma vietas režīmu (Pratt & Grimwood, 2014).¹²

Tādejādi var secināt, ka iesaiste rehabilitācijas procesā ir viena no pamatprasībām, lai nodrošinātu noteiktas privilēģijas, tajā skaitā: iespēju ievietot TV kamerā, tērēt un nopelnīt vairāk naudas līdzekļu, papildus satikties ar ģimeni un draugiem, pavadīt ilgāku laiku ārpus slēgtās

¹¹ Kopš 1995. gada Anglija un Velsa ir ieviesusi Stimulu un nopelnīto privilēģiju sistēmu (The Incentives and Earned Privileges system), kas gluži kā Latvijas progresīva sodu izpildes sistēma veicina racionālu uzvedības modeļa izveidi (Latvijas modelis tika veidots atbilstoši ārvalstu paraugam). Šī sistēma ļauj cilvēkiem gūt labumu (privilēģijas) apmaiņā pret atbildīgu rīcību, tādā veidā nodrošinot disciplinētāku un kontrolētāku vidi, kas ir drošāka gan ieslodzītajām personām, gan ieslodzījumu vietu darbiniekiem. Būtu arī jāatzīst, ka šīs sistēmas pamatprincipi ir dažus gadsimtus veci - tie radās 19. gadsimtā, kad tika atzīts, ka atlīdzības sistēmas izstrādāšana par labu uzvedību, varētu veicināt 'pozitīvas un sociāli pieņemamas īpašības, piemēram, rūpību un paklausību' (Taylor, 1998, p.147); arī Latvijā progresīvā sodu izpildes sistēma pirmo reizi tika ieviesta jau 1927. gadā (Luste, 2010).

¹² Devņdesmitajos gados tika ieviesti trīs līmeņi (skatīt Liebling, 2008), tikai 2013. gadā tika ieviests Sākuma (Entry) līmenis, kad Anglijas un Velsas Probācijas dienests (National Offender Management Service) veica stimulu un nopelnīto privilēģiju sistēmas izvērtējumu (Pratt and Grimwood 2014).

kameras, kā arī valkāt personīgo apģērbu (jo pārējiem ieslodzītajiem ir jāvalkā cietuma formas) (Prison Reform Trust, 2019).¹³

Arī Latvijā varētu izvērtēt iespēju izdalīt atsevišķas privilēģijas tiem, kuri aktīvi un labprātīgi iesaistās resocializācijas procesā, kā arī ievēro ieslodzījuma vietas kārtību, nepieļaujot pārkāpumus. Lai gan, protams, ir jāņem vērā, ka Latvijas sistēma nav balstīta uz individuālām kamerām un dažas no privilēģijām būtu grūti nodrošināt ne tikai finansiālu apsvērumu dēļ (piemēram, TV ievietošanu kamerā), bet arī tādēļ, ka ieslodzījuma vietas Latvijā vēl joprojām balstās uz 'karcerālo kolektīvismu' (skatīt Piacentini & Slade, 2015), kam ir raksturīgi kopmītnes tipa dzīves apstākļi. Kopējās kamerās var atrasties dažādu privilēģiju līmeņu cilvēki, kas attiecīgi apgrūtina šo privilēģiju nodrošināšanu konkrētajai personai.

Latvijas apstākļos būtu nepieciešams izvērtēt, kādas papildu privilēģijas ieslodzītās personas varētu saņemt, lai tās veicinātu iesaistīties resocializācijas pasākumos, bet kas nebūtu pretrunā ar 'karcerālā kolektīvisma' specifiku un kas atbilstu pieejamajiem finanšu un materiālajiem resursiem. Būtībā varētu pilnveidot un konkrētāk sasaistīt Latvijā ieviesto pamudinājumu sistēmu,¹⁴ kas atalgo ieslodzītās personas par 'labu uzvedību un godīgu attieksmi pret darbu vai mācībām brīvības atņemšanas iestādēs' (Latvijas sodu izpildes kodekss, 1970), ar

¹³ Bosworth un Liebling (1994) izveidoja modeli (skatīt 2. pielikumu), kas sasaistīja stimulu un nopelnīto privilēģiju sistēmu ar komplekso dzīvi ieslodzījuma vietā. Stimulu un nopelnīto privilēģiju sistēma veicina racionālu izvēles modeli, bet tajā pašā laikā Bosworth un Liebling arī norādīja, ka tā ir tikai viena no izvēlēm un ieslodzījuma vietas subkultūra un citi apstākļi arī ietekmē individuālo izvēli un ne visos gadījumos stimulu un nopelnīto privilēģiju sistēma darbojas (skatīt vairāk Liebling, 2008).

¹⁴ Skatīt Latvijas Sodu izpildes kodeksa 68. pantu.

resocializācijas procesu. Būtu arī nepieciešams skaidrāk definēt, cik pateicības ir nepieciešamas, lai iegūtu kādu no papildus privilēģijām, patreiz šis aspekts nav skaidri norādīts.

Papildus kā būtisku motivējošu aspektu var minēt finansiālu atlīdzību par iesaisti resocializācijas pasākumos, piemēram, samaksu par ieslodzījuma vietu aktivitāšu un programmu apmeklējumu un gala pārbaudījumu nokārtošanu. Šāda sistēma ir īpaši izplatīta Skandināvijas valstīs, kuras ir plašāk atpazīstamas ar savām 'īpašajām iezīmēm' – zemo ieslodzījuma līmeni un izteikti labvēlīgajiem ieslodzījuma apstākļiem (Pratt, 2008).¹⁵ Ieslodzījuma vietas parasti ir nelielas¹⁶ ar salīdzinoši lielu darbinieku skaitu (Pratt & Eriksson, 2013). Būtiski ir norādīt, ka Skandināvijas valstīs likumpārkāpēji tiek uztverti kā viena no cilvēku grupām, kurai ir nepieciešams sniegt sociālo palīdzību, gluži tāpat kā citām cilvēku grupām, kas saskarās ar sociālajām grūtībām (Dullum & Ugelvik, 2012). Tāpēc soda politiku un tās rezultātus nevar nošķirt no socio-ekonomiskajiem rādītājiem, tajā skaitā valsts ieguldījumiem cilvēku labklājībā un sociālajā atbalstā, kas arī atspoguļojas valsts investīcijās ieslodzījumu vietās. Viena ieslodzījuma vieta slēgtā tipa cietumā Norvēģijā gadā var izmaksāt vairāk nekā 100 000 eiro, kas salīdzinoši ar

¹⁵ Arī Igaunija ir ieviesusi šo metodi, lai veicinātu Igaunų valodas apguvi ieslodzījumu vietās. Ieslodzītās personas, kas apguva igauņu valodu saņēma naudas pabalstu - 30% tika izmaksāti kursa iesākumā un pārējie 70% pēc sekmīgi nokārtotā gala pārbaudījuma (nepieciešams iegūt 51%, lai sekmīgi nokārtotu eksāmenu). Naudas pabalsta apjoms apmēram sastādīja ¼ daļu no minimālās algas valstī (Tüllinen, 2009). Šāda iniciatīva būtu īpaši ieteicama arī Latvijā, kur krievu valoda vēl joprojām tiek uzskatīta par 'oficiālo' ieslodzījuma vietu valodu (skatīt *Gatis Kovalkovs v Latvia*, 2012).

¹⁶ Norvēģijā veiktajā pētījumā tika konstatēts, ka ieslodzījuma vietas izmērs ietekmē attiecības starp ieslodzītajām personām un darbiniekiem, kā arī vispārējo dzīves kvalitāti ieslodzījuma vietā. Nelielas ieslodzījuma vietas (līdz 50 ieslodzītajām personām) uzrādīja labākus rezultātus kā vidēja izmēra (50–100 ieslodzītās personas) un lielle cietumi (vairāk par 100 ieslodzītajām personām) (Johnsen, Granheim & Helgesen, 2011).

Angliju un Velsu ir divkārt vairāk (BBC, 2019), bet salīdzinoši ar Latviju tie ir pat desmitkārtīgi lielāki ieguldījumi (Spure, 2015).

Norvēģijā arī izmanto rindu sistēmu, kas netipiski citām valstīm, tiek precizēts laiks un konkrēta vieta, uz kuru cilvēkam jādodas, lai izciestu piespriesto cietumsodu. Cilvēki var gaidīt rindās pat vairākus gadus, kamēr atbrīvojas vieta ieslodzījumā.¹⁷ Bieži vien gaidīšanas termiņi ir garāki nekā izciešamais soda termiņš, jo pārsvarā tiek piespriesta īslaicīga brīvības atņemšana.¹⁸ 2017. gadā 56% no Norvēģijā atbrīvotajām personām bija pavadījušas mazāk nekā trīs mēnešus cietumā un 71% mazāk par sešiem mēnešiem ieslodzījumā (Norwegian Prison Service, 2018 citēts Laursen, Mjåland & Crewe, 2019), kas būtiski atšķiras no Latvijā piespriestajiem garajiem cietumsoda termiņiem (skatīt Rozenbergs, 2012).

Šāda veida rindu sistēma Norvēģijā nodrošina, ka ieslodzījumu vietas netiek pārslogotas, tādejādi izvairoties no plaši izplatītajām problēmām – cietumu pārapdzīvotības (Laursen, Mjåland & Crewe, 2019)¹⁹. Norvēģi ar rindu palīdzību mākslīgi uztur un kontrolē zemo ieslodzīto skaitu, kā arī netiek paplašināts ieslodzījuma vietu skaits (Pratt, 2008). Šāda sistēma atvieglo kvalitatīvu resocializācijas pasākumu

¹⁷ Dānija un Zviedrija arī izmanto šāda veida sistēmu (Laursen et al., 2019).

¹⁸ Citu jurisdikciju pieredze rāda, ka īslaicīgi sodi nav efektīvi, jo tie rada augstāku recidīva līmeni (Prison Reform Trust, 2018; Ministry of Justice, 2019b). Anglijas un Velsas pieaugušo recidīvisma līmenis attiecīgi ir 48% (Prison Reform Trust, 2018), bet tiem, kam soda termiņš ir zem gada, recidīvisma līmenis ir augstāks – 64% vīriešiem un 61% sievietēm. Bērniem un jauniešiem pavadot mazāk par pus gadu soda izpildes vietā recidīva līmenis ir pat 68% (Prison Reform Trust, 2018). Arī pētījums Igaunijā liecina, ka visaugstākais recidīva līmenis ir starp bērniem un jauniešiem, jo katrs trešais no jauniešiem vecumā no 14 līdz 18 gadiem gada laikā izdara atkārtotu noziedzīgu nodarījumu (Ahven, Salla, and Vahtrus, 2010 citēts Markina, 2018).

¹⁹ Rumānijā, piemēram, tikai viena no ieslodzījuma vietām nav pārapdzīvota un vidēji valstī ieslodzījuma vietu pārapdzīvotība ir ap 150% (Minke et al., 2016).

ieviešanu, jo ieslodzījuma vietas un to darbinieki nav pārslogoti, bet konstanti nodrošināti ar vienāda apjoma ieslodzīto plūsmu, kas ir atbilstoša ieslodzījuma vietas kapacitātei un pieejamajiem resursiem.

Pratt un Eriksson (2013) apgalvo, ka šāda sistēma var attīstīties valstīs ar augstu kohēzijas un vienotības līmeni un sabiedrībā, kur valda uzticība un iecietība.²⁰ Tā kā minētās iezīmes būtībā neraksturo Latvijas situāciju, tad iespēja attīstīt šāda veida sistēmu ir minimālas, un tas nav tikai pieejamo finansiālo resursu un politiskā atbalsta trūkuma dēļ, bet gan arī visaptverošās sabiedrības kultūras neatbilstības dēļ, kas neatbalstītu šādu soda politikas ieviešanu. Tādēļ aktīvi būtu jācenšas ne tikai mainīt soda politikas likumisko ietvaru, bet arī būtu jāveicina darbs ar publiskās domas veidošanu, kas atbilstu šim likumiskajam ietvaram, un turpmākajai Latvijas kriminālpolitikas attīstības trajektorijai.

²⁰ Tie kas ir notiesāti var arī lūgt, lai viņu soda izpilde tiktu atlikta tādu iemeslu dēļ kā grūtniecība, garīga vai fiziska slimība, aprūpes pienākumu dēļ vai darba un izglītības saistību dēļ (Laursen et al., 2019).

2. Resocializācijas sistēmas

Sniegt vērtējumu un viedokli, vai valstī izveidotā resocializācijas sistēma spēj sasniegt izvirzīto mērķi - mazināt visus noziedzīgas uzvedības riskus brīvības atņemšanas soda izpildes laikā un pēc tā izciešanas, lai nodrošinātu cilvēka drošumspējas veicināšanu un veiksmīgu iekļaušanos sabiedrībā?

2.1 Resocializācija soda izpildes laikā

Citu valstu prakse resocializācijas jautājumos liecina, ka resocializācija ir visefektīvākā, nevis soda izpildes institūcijās, bet gan ārpus tām, kas ļauj cilvēkiem saglabāt saikni ar sabiedrību un sev tuvajiem cilvēkiem. Vācijā, piemēram, 60% no ierosinātajām krimināllietām tiek pārtrauktas maznozīmīgā nodarījuma dēļ vai tādēļ, ka ar likumpārkāpēja piekrišanu tiek piemērotas alternatīvās soda izpildes metodes. Kopumā Vācijā tikai 6% no visām sodītajām personām nonāk ieslodzījumu vietās (skatīt attēlu 2.1.1.),²¹ kas arī atspoguļojas ieslodzīto personu statistikā, kura 2017. gada sākumā bija 76 ieslodzītās personas uz 100 000 iedzīvotājiem (Sakalauskas, 2017, p.264).

²¹ 2017. gadā Latvijā šis rādītājs bija 40% (Centrālā statistikas pārvalde, 2019).

Attēls 2.1.1. Sodītās personas, kas nonāk ieslodzījuma vietās Vācijā un Latvijā (2017. gads)

Latvijā ieslodzījums kā soda veids joprojām ir plaši pielietots un ieslodzījuma termiņi, gluži kā Lietuvā un citās Austrumeiropas valstīs, mēdz būt gari, un tie ir jāmēra gados, nevis mēnešos kā citās Rietumu valstīs. Garie piespriestie soda termiņi tikai apgrūtina resocializācijas procesu un ieslodzīto personu integrāciju sabiedrībā un šādi soda mēri neattur no atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanas (Vaičiūnienē & Viršilas, 2017). Daudzās Eiropas valstīs piespriestie sodi realitātē ir uz pusi īsāki un personas tiek automātiski atbrīvotas izciešot pusi no piespriestā soda termiņa Anglijā un Velsā šādu sistēmu ieviesa jau 2008. gadā ar Krimināltiesību un imigrācijas likumu tā, piemēram, tie, kam piešķirts astoņu gadu sods, automātiski tiks atbrīvoti pēc četriem gadiem. Izņēmums ir cilvēki ar mūža ieslodzījumu un uz nenoteiktu laiku ieslodzītās personas (šis soda veids kopš 2012. gada vairs netiek

piemērots), kuru atbrīvošanu izskata Atbrīvošanas padome²² (Justice, 2019).

2.1.1 Bērni un Jaunieši

Citās Eiropas valstīs alternatīvās soda metodes tiek īpaši bieži pielietotas bērniem un jauniešiem, lai izvairītos no to nonākšanas krimināltiesību sistēmā.²³ Starptautiskās organizācijas un tiesību akti atbalsta bērniem un jauniešiem draudzīgas tiesību sistēmas izveidi (skatīt ANO Bērnu Tiesību Konvenciju 1989,²⁴ ANO 'Pekinas noteikumus' 1985/ Havanas noteikumus 1990/ Rijādas vadlīnijas 1990). Papildus ANO iniciatīvām arī Eiropas Padome ir izstrādājusi citas iniciatīvas, kas atbalsta bērniem un jauniešiem draudzīgu tiesību sistēmas izveidi (skatīt Eiropas noteikumus par nepilngadīgiem likumpārkāpējiem un viņiem piemērojamām sankcijām un pasākumiem (2009) un Eiropas Padomes Ministru komitejas pamatnostādnes par bērniem draudzīgu tiesu sistēmu (2010) (skatīt Gray, forthcoming 2020).

²² Atbrīvošanas padome ir līdzīga Latvijas izvērtēšanas komisijai, kas Latvijā lemj par režīma maiņu un virza personas pirmstermiņa atbrīvošanai vai uz atvērto cietumu (skatīt Latvijas Sodū izpildes kodeksu 50. pantu). Statistika par Anglijas un Velsas Atbrīvošanas padomi liecina, ka 2016/17. gadā tā izskatīja 5184 lietas no tām 1825 (35%) lietas tika noraidītas, 872 (17%) ierosināta režīma maiņa – atklātais cietums, un 2468 (48%) tika atbrīvoti (Parole Board for England and Wales, 2017: 19).

²³ Arī Latvijā ieslodzīto jauniešu skaits ir ievērojami krities. MK 2007.gada 21.februāra rīkojums Nr.109 "Par Nepilngadīgo brīvības atņemšanas soda un apcietinājuma izpildes politikas pamatnostādņēm 2007.–2013. gadam", kā arī citas bērniem un jauniešiem labvēlīgās politiskās nostādnes veicināja šādas tendences attīstību.

²⁴ ANO (1989) Bērnu tiesību konvencija arī paredzēja Bērna tiesību komitejas izveidi, kura sastāvēja no neatkarīgu ekspertu grupas, kuras uzdevums bija uzraudzīt un ziņot par ANO Bērnu tiesību konvencijas īstenošanu valstīs, kas ir ratificējušas šo konvenciju. Konvencija nosaka, ka jautājumu izskatīšanai, kas skar bērnu, būtu jābūt balstītai uz 4 vadošajiem principiem: 'bērna vislabāko interešu principu (3.pants), diskriminācijas aizlieguma principu (2.pants), bērna tiesības paust savu viedokli un tikt uzklautam (12.pants), kā arī bērna tiesības uz dzīvību un attīstību (6.pants)' (Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2019).

Bērniem draudzīgas tiesu sistēmas pamatā ir alternatīvo soda metožu pielietošana, kas balstīta uz atjaunojošā taisnīguma un novirzīšanas (diversion) principa, kura mērķis ir nepieļaut bērnu un jauniešu kriminālsodīšanu. Šis novirzīšanas princips darbojas, pamatojoties uz starpinstitucionālās sadarbību, kas reizēm, protams, ir arī problēmu cēlonis, jo iesaistīto institūciju pienākumi pārklājas un neviena no institūcijām neizpilda kādu no uzdevumiem. Šādu analīzi ir veikuši pētnieki Anglijā un Velsā (Gray, 2016). Ievērojot novirzīšanas principu, bērniem un jauniešiem ir iespēja saņemt vispārēju palīdzību, kas ir pieejama arī citiem bērniem, kuri nav likumpārkāpēji, tādējādi izvairoties no stigmatizācijas procesa un veicinot bērnu un jauniešu integrāciju sabiedrībā (Case & Haines, 2018; Gray, forthcoming 2020).²⁵

Viens no labās prakses piemēriem darbā ar jauniešiem ir Svanzijas birojs Velsā (*The Swansea Bureau*), kurš tika izveidots 2009. gadā. Šīs organizācijas mērķis ir vienmēr prioritizēt un saglabāt bērna intereses pirmajā vietā ('children first, offenders second') (Haines *et al.*, 2013, p.167).²⁶ Svanzijas birojs sadarbojas ar Dienvidvelsas policiju un Svanzijas jauniešu probācijas dienestu (Swansea Youth Offending Service),²⁷ lai izveidotu Drošāku Svanziju (Safer Swansea) partnerības ietvaros. Birojs

²⁵ Igaunijā veiktā pētījuma rezultāti liecina, ka lielākā daļa bērnu un jauniešu, kas veic likumpārkāpumus, tiek izslēgti no sabiedrības, un stigmatizācijas procesam šeit ir liela nozīme. Bērni un jaunieši kļūst apātiski un zaudē interesi par dzīvi. Viņiem mēdz būt zems pašnovērtējums un zema pašapziņa, kas ir reāli šķēršļi sociālajai integrācijai un darbam ar bērnu un jauniešu iesaisti probācijas programmās (Markina, 2018).

²⁶ Būtībā Anglijas un Velsas novirzīšanas sistēma tika modelēta atbilstoši 1993. gadā ASV izstrādātajai programmai (The detention diversion advocacy programme) (vairāk skatīt Solomon & Allen, 2009).

²⁷ 1998. gadā likumdošanā (Crime and Disorder Act) tika iekļautas prasības, kas nacionālajā līmenī noteica ieviest, YJB (Youth Justice Board), kas ir publiska izpildvaras struktūrvienība un lokālā līmenī tika izveidotas YOT's (Youth Offending Teams), kuru sastāvā ietilpa pārstāvji no probācijas dienesta, izglītības iestādēm, veselības aprūpes, bērnu dienesta un policijas. Iepriekšminēto speciālistu iesaiste nodrošināja institucionālo sadarbību, tādējādi mazinot jauniešu atkārtotu likumpārkāpumu izdarīšanu (Gray, 2016).

darbojās, ievērojot oficiālu vienošanos. Šī vienošanās nosaka attiecīgo vietējo aģentūru lomu, vienotu kritēriju izstrādi darbam ar bērniem un jauniešiem, kas nonāk konfliktā ar likumu, vienlaikus izveidojot vienotu lēmumu pieņemšanas sistēmu. Kopumā Svanzijā var izdalīt piecus posmus darbam ar bērniem un jauniešiem:

- a) 1. posms - policija lemj par to, vai likumpārkāpējs atbilst šādiem kritērijiem: atzīst vainu, pārkāpuma smagums ir no 1-4 (kur "4" nozīmē ļoti smagu pārkāpumu), aizdomās turētais jau iepriekš saņēmis sodu (policijas rājienu vai pēdējo brīdinājumu) vairāk nekā divus gadus atpakaļ;
- b) 2. posmā ietilpst visaptverošā novērtējums, ko veic biroja koordinators, un kura rezultāti tiek apkopoti ziņojumā, kuru, savukārt pēc tam nosūta biroja ekspertu grupai;
- c) 3. posma ietvaros tiek izvērtētas cietušā vajadzības. Birojs ļauj cietušajai personai (ja tādu ir iespējams identificēt) izteikt savu viedokli par nepieciešamajiem pasākumiem, kas varētu palīdzēt mazināt nodarījuma kaitējumu. Cietusī persona ziņo par to, kā šis nodarījums ir ietekmējis viņu. Šīs personas viedoklis tiek iekļauts gala ziņojumā. Tā kā šī ir uz bērnu vērsta pieeja, tad pēc šī posma cietušajam vairs nav aktīvas lomas šajā procesā;
- d) 4. posmā komisijas darba grupa Svanzijas biroja ietvaros organizē slēgtu sanāksmi. Ekspertu grupas sastāvā ietilpst biroja koordinators, policijas darbinieks un brīvprātīgais, kas var apspriest un izstrādāt individuālu atbalsta plānu jauniešiem un/ vai viņu vecākiem/ aprūpētājiem;

e) 5. posmā biroja ekspertu grupa tiekas ar jauniem un viņu aprūpētājiem, lai pieņemtu lēmumu. Šīs tikšanās laikā tiek ievēroti atjaunojošā taisnīguma principi un tajā piedalās likumpārkāpēja vecāk/ aprūpētāji ar mērķi sasniegt savstarpēji saskaņotu lēmumu, kas atbilst katra bērna individuālajai situācijai. Iespējamie lēmumi ir alternatīvās soda metodes (kopā ar atbalsta pasākumiem, ja tie ir saskaņoti un nepieciešami bērniem un jauniešiem, kas nonāk konfliktā ar likumu un viņu ģimenēm), policijas rājiens vai pēdējais brīdinājums, kriminālsods. Pētījumi no Anglijas un Velsas atklāj, ka recidīvisma līmenis bija zemāks tiem jauniešiem, kuriem tika noteiktas alternatīvās soda metodes (Haines *et al.*, 2013).

Papildu atbalsta shēmas Anglijā un Velsā tiek veidotas bērniem un jauniešiem ar garīgās veselības un attīstības problēmām - runas un komunikācijas grūtībām vai mācību apguves grūtībām, kuri nonākuši jauniešu apcietinājumā vai slēgtajās soda izpildes vietās. Veselības departamenta finansētā pilot shēma YJLD (The Youth Justice Liaison and Diversion) tika izveidota 2008. gadā, lai identificētu pēc iespējas ātrāk bērnus un jauniešus, kuriem ir nepieciešama palīdzība. Anglijas un Velsas pētījums liecina, ka bērniem un jauniešiem var būt kompleksas vajadzības un problēmas - 15, 4 % no jauniešiem tika diagnosticēti garīgās veselības traucējumi - 39% no tiem uzmanības deficīta hiperaktivitātes traucējumi, 19 % autisms un 19 % uzvedības traucējumi (conduct disorder) (Haines *et al.*, 2012).²⁸ Iepriekšēji pētījumi no Anglijas un Velsas liecina, ka līdz pat 95% bērnu un jauniešu slēgtajās

²⁸ Šīs shēmas ieviešana neuzrādīja lielu efektivitāti recidīva mazināšanā, bet tika pagarināti periodi starp likumpārkāpumiem un uzlabojās vispārējā garīgā veselība (samazinājās depresija un autoagresija) (Haines *et al.*, 2012).

likumpārkāpējiem veltītajās institūcijās ir ar garīgās veselības traucējumiem (Lader et al., 2000).²⁹

Līdzīgi pētījumi ir arī veikti citās valstīs, piemēram, Austrālijā, kur tika salīdzināts bērnu un jauniešu, kuri atrodas slēgta tipa iestādēs un bērnu un jauniešu, kuri veic sabiedrisko darbu, veselības stāvoklis. Abas grupas uzrādīja augstu atkarību izraisošo vielu lietošanas ieradumu, kā arī grupas dalībniekiem pasliktinājās garīgās veselības stāvoklis un viņi demonstrēja riskantu seksuālo uzvedību, bet šie rezultāti parasti bija augstākie starp tiem, kuri atradās likumpārkāpējiem paredzētajās institūcijās. Īpaši augstu dažāda veida atkarību līmeni uzrādīja, ieslodzītās personas – (66% no ieslodzītajiem bērniem un jauniešiem bija dažāda veida atkarības), bet tie, kuri veica sabiedrisko darbu bija zemāks atkarību līmenis (34% no sabiedriskā darba veicējiem bija dažādas atkarības) (Kinner et al., 2014). Bērnu un jauniešu pasliktināto garīgo veselības stāvokli var izskaidrot ar to, ka daudzi ir cietuši no psihoemocionālo traumu izraisošiem dzīves notikumiem. Moore et al. (2013) pētījums Austrālijas bērnu un jauniešu likumpārkāpēju institūcijās liecināja, ka vairāk nekā puse (60%) jauno likumpārkāpēju ziņoja par piedzīvoto vardarbību vai pieaugušo nolaidīgu attieksmi pret viņiem. Jaunietes gandrīz 10 reizes biežāk nekā jaunieši piedzīvoja vismaz trīs dažāda veida vardarbības vai pieaugušo nolaidīgas attieksmes formas. Katram piektajam jaunietim tika diagnosticēti posttraumatiskā stresa traucējumi (PTST). Tā piemēram, starp jaunietēm PTST bija daudz izplatītāki (40% no visām aptaujātajām jaunietēm), kas būtu jāsaista ar

²⁹ Līdzīgu statistiku arī uzrāda pētījumi no ASV, kur slēgtajās institūcijās bērniem un jauniešiem garīgās veselības traucējumiem tika identificēti no 69 % - 96% (Rogers et al., 2006).

smagāku un biežāk piedzīvotu vardarbību un pieaugušo nolaidīgu attieksmi. Tāpēc bērni un jaunieši bieži vien ir uzskatāmi kā cietušie.

Bērniem un jauniešiem, kas nonāk konfliktā ar likumu, slēgta tipa iestādes nav vispiemērotākais risinājums, lai mazinātu dažāda veida garīga rakstura un citu veidu problēmas, kas ir īpaši izplatītas starp šīs grupas bērniem un jauniešiem. Būtu arī jāievero ANO Bērnu tiesību konvencijas 37. pants, ka bērna apcietināšana, aizturēšana vai ieslodzīšana cietumā ir 'jāizmanto tikai kā galējas nepieciešamības līdzeklis un uz iespējami īsāku laiku'. Daudzas valstis cenšas samazināt ieslodzījumu vietās esošo bērnu un jauniešu skaitu. Piemēram, kopš 2008. gada Anglijā un Velsā ir ievērojams samazinājums jauniešu kriminālsodīšanā, un pētnieki saista šo samazinājumu ar atjaunojošā taisnīguma principa pielietošanu (šis princips ir vērsts uz saiknes atjaunošanu starp cietušajiem, likumpārkāpējiem un sabiedrību, un nodarījuma izlabošanu), „lokālisma” principu ievērošanu problēmu risināšanā (problēmu risinājums tiek rasts pēc iespējas tuvāk problēmas rašanās vietai) un „minimālo” iejaukšanos (iespējams lētāko no risinājumiem, jo šis periods ietilpa globālās krīzes ietvaros). Pētnieki Anglijā un Velsā secina, ka krīzes apstākļos valstis kā vēlamu stratēģiju var izvirzīt alternatīvo metožu pielietošanu un izvairīšanos no formālām sankcijām resursu taupības nolūkos, tāpēc ekonomiskās krīzes var veicināt pozitīvas tendences sodu izpildes sistēmā (Smith, 2014).

2.1.2 Pieaugušie

Rietumeiropas valstīs arī cenšas samazināt apcietinājumā un ieslodzījumā esošo pieaugušo un jauniešu skaitu, un biežāk tiek piemērotas alternatīvās sankcijas, kas atspoguļojas iesloddzīto personu skaitā. Piemēram, uz 100 000 iedzīvotājiem Vācijā ieslodzījumu vietās atrodas - 77 (2018. gads), Nīderlandē - 61 (2017. gads), Dānijā - 63 (2018. gads), Norvēģijā 63 (2018. gads), Zviedrijā – 59 (2017. gads), Somijā – 51 (2018. gads) (Institute for Criminal Policy Research, 2019).³⁰

Eiropas Padomes cietumu noteikumi nosaka, ka tiem cilvēkiem, kuri nonāk ieslodzījuma vietās, būtu vēlams atrasties apstākļos, kas ir pietuvināti dzīvei ārpus cietuma (5. noteikums)³¹ un "jebkura veida ieslodzījumu organizē tā, lai palīdzētu personām, kurām atņemta brīvība, atkal iekļauties sabiedrībā ārpus ieslodzījuma vietas" (6. noteikums). Tāpēc, lai mazinātu negatīvo ieslodzījuma ietekmi uz indivīdu un mazinātu recidīva risku, resocializācijas ietvaros, likumpārkāpējiem tiek piedāvātas dažādas programmas un pasākumi.

³⁰ Latvija – 195 (2018. gads). Līdzīga situācija ir arī mūsu kaimiņvalstīs Lietuvā – 235 (2018. gads) un Igaunijā 188 (2019. gads) (Institute for Criminal Policy Research, 2019). Lai gan, jāatzīst, ka pozitīvas tendences ir novērojamas iesloddzīto personu skaita samazināšanā visās 3 Baltijas valstīs kopš neatkarības atgūšanas. Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka Latvijā no 2000. gada līdz 2017. gadam četrkārt vairāk piemēro sabiedrisko darbu kā vienu no soda veidiem (Centrālā statistikas pārvalde, 2019).

³¹ 2005. gadā Beļģijas valdība akceptēja ieslodzījuma vietu aktu, kas kā primāro mērķi izvirzīja 'normalizācijas' principu, kas nozīmē, ka dzīvei ieslodzījuma vietās jābūt pēc iespējas pietuvinātai dzīvei sabiedrībā, bet pētījumi liecina, ka šis mērķis vēl joprojām nav sasniegts, lai gan dažādas pozitīvas izmaiņas ir novērotas, piemēram iesloddzīto asamblejas darbība, kas ļauj iesloddzītājam personām iesniegt sūdzības, tādā veidā uzlabojot ieslodzījuma vietu darbību (Minke et al., 2016). Anglijā un Velsā arī kopš 90. gadiem ir izveidotas iesloddzīto padomes, kuras nodrošina dialogu starp ieslodzījuma vietu vadību un iesloddzītājam personām (Solomon & Edgar, 2004).

Jau kopš 90. gadiem Anglijā un Velsā popularitāti ieguva programmas,³² kuras tika izstrādātas, pamatojoties uz sociālpsiholoģiskajām uzvedības teorijām, kā arī uz pierādījumiem balstītās ‘kas darbojas’ (*what works*) pieejas.³³ Pētījumi arī liecināja, ka, ja tiek identificētas un mazinātas kriminogēnās vajadzības (izglītības un darba trūkums, alkohola un narkotiku atkarības, impulsivitāte vai zema paškontrole), tad samazinās atkārtoti izdarītie likumpārkāpumi (Bullock & Bunce, 2018). Šīs sistēmas pamatā ir riska novērtēšanas mehānismi (Hannah-Moffat, 2013; Liebling & Crewe, 2013) kā arī individuālās atbildības un pašieinteresētības veicināšana (Bullock & Bunce, 2018; Crewe, 2009; Wacquant, 2010).³⁴

Arī Latvijā 2013. gadā akceptēja MK noteikumus Nr. 191. Par ieslodzīto resocializācijas ieviešanas procedūru, kas noteica, ka katrai personai nonākot ieslodzījuma vietā, tiek veikts riska un vajadzību

³² Kā vienu no stratēģijām Anglijā un Velsā izmanto izmēģinājuma programmu izstrādi, kuras tiek ieviestas noteiktās ieslodzījuma vietās un tikai pēc izvērtējuma un analīzes veikšanas šīs programmas tiek ieviestas nacionālā līmenī un šis ir viens no piemēriem kā veidot, novērtēt un attīstīt programmu akreditācijas procesu arī Latvijas ieslodzījumu vietās un VPD. Šāda stratēģija būtu īpaši vēlama, lai izstrādātu un pilnveidotu pieejamās programmas Latvijas ieslodzījuma vietās un VPD, kā arī jaunu atbalsta metožu izstrādei bijušajiem ieslodzītajiem (līdz 12 mēnešiem pēc atbrīvošanas termiņa) un programmu izstrādei darbam ar ieslodzīto personu ģimenēm, kā arī ieslodzījuma vietu darbinieku plānoto apmācību izstrādei, kas noteikta “Par ieslodzīto resocializācijas pamatnostādņēm 2015.-2020. gadam” apstiprinātas ar MK 2015. gada 24. Septembra rīkojumu Nr.580 (skatīt indikativo VI Ietekmes novērtējumu uz valsts un pašvaldību budžetiem). Ārvalstu pētnieki arī secina, ka visefektīvākās programmu izvērtēšanas metodes iekļauj kā kvalitatīvās tā kvantitatīvās pētniecības metodes. Kvalitatīvās metodes ļauj izprast procesus un mērķus, kas norāda, ko būtu vērts mērīt bet kvantitatīvās metodes ļauj salīdzināt rezultātus, un noteikt, kuri no tiem sasniegti kā bija plānots (Raynor, 2019).

³³ Divi galvenie principi, kas tika ietverti, ir uz pierādījumiem balstītas prakses ievērošana (tā sauktais ‘kas darbojas’ princips) un nepieciešamība samazināt risku (Fitzgibbon, 2008), kas vēl joprojām ir vadmotīvs probācijas darbam daudzās valstīs, ieskaitot Latviju.

³⁴ Jau kopš 2005. gada nogales (gadu pēc VPD izveidošanas) VPD definēja uzraudzības modeli, kas bija balstīts uz šiem principiem (skatīt VPD, 2019c), tāpēc pēc būtības VPD ir attīstījies, ņemot vērā mūsdienu Rietumu valstu konceptuālos modeļus probācijas darbībā (Savi & Randma-Liiv, 2013), kas nozīmē, ka dominējošā funkcija ir uzraudzība un kontrole, nevis uz palīdzību vērsta probācijas darbība, kuras pirmsākumi citās Rietumeiropas valstīs meklējami jau 19. gadsimtā (Bonta et al., 2008).

novērtējums (RVN) (Kamenska, Pūce un Laganovska, 2013). Tādēļ viens no pirmajiem dokumentiem, ko aizpilda psihologs, sociālais darbinieks un vecākais inspektors/pedagogs ir RVN. Šie trīs speciālisti (bet tie var atšķirties) ir iesaistīti RVN izstrādāšanā, kas ietver arī resocializācijas plānu, kurš tiek pārskatīts katru gadu. Neskatoties uz ieviesto sistēmu pagaidām Latvija atrodas līdzīgā situācijā kā Lietuva, kur sociālās rehabilitācijas procesam trūkst vienota un saskaņota virziena. Ieslodzījumu vietu vadība ievieš dažādas korekcijas programmas, bet to efektivitāte un kvalitāte nav īsti nosakāma.³⁵ Vaičiūnienē & Viršilas (2017) pētījums identificēja vairākas šādas problēmas Lietuvas ieslodzījumu vietās, kas saistītas ar programmu ieviešanu:

1. Sociālās rehabilitācijas daļas darbinieku pārslodze, veicot pienākumus, kas nav tieši saistīti ar sociālo rehabilitācijas procesu, kas apgrūtina kvalitatīvu programmu ieviešanu;
2. Sociālās rehabilitācijas daļas speciālisti nav motivēti un netic sociālās rehabilitācijas procesa efektivitātei un programmu spējai samazināt recidīvu (prioritāte tiek piešķirta kontroles funkcijai, nevis rehabilitācijai (skatīt Vaičiūnienē & Viršilas, 2018));
3. individuālā sociālā rehabilitācijas plāna sagatavošanas termiņš ir pārāk īss (tas ir jāgatavo 10 dienu laikā).

³⁵ Anglijā un Velsā jau 1996. gadā tika izveidota vienota ieslodzījumu vietu /probācijas akreditācijas komisija (pašlaik Korekcijas pakalpojumu akreditācijas un konsultāciju panelis (Correctional services accreditation and advice panel)). Šī paneļa uzdevums bija nodrošināt, lai pieejamo programmu klāsts ir augstas kvalitātes un efektīvs, kas spēj samazināt recidīvu. Pirmo divu pastāvēšanas gadu laikā panelis akreditēja 15 programmas (6 no tām bija paredzētas personām, kuras izdarījušas noziedzīgu nodarījumu pret personas tikumību un dzimumneaizskaramību, 5 vispārējās noziedzīgas rīcības programmas, 2 programmas agresivitātes un vardarbības mazināšanai, 1 par braukšanu alkohola reibumā un 1 par atkarību izraisošām vielām (Rex et al., 2003). Norvēģijā visu programmu akreditāciju veic Norvēģijas Universitātes Korekcijas Dienesta Koledža (DNCS, 2019). Valstis mēdz izvēlēties dažādas stratēģijas, lai izvērtētu programmas un to efektivitāti, taču pārsvarā šādu izvērtēšanu veic neatkarīgi paneli vai universitātes.

Kopumā Lietuvas pētnieki atzina, ka ieviestās programmas, gan akreditētajām, gan tām kurām vēl nav šāds statuss, trūkst skaidras uzraudzības un novērtēšanas sistēmas (Vaičiūnienė & Viršilas, 2017; 2018).³⁶ Šī tendence ieviest dažādas programmas arī rada konflikta situācijas starp Lietuvas centrālo leVP administrāciju un ieslodzījumu vietu darbiniekiem, jo Lietuvas leVP pārsvarā izsaka bažas par darbinieku spējām un kompetences līmeni, nevis atbilstoši apmāca cietumu darbiniekus, kas palīdzētu pilnveidot šīs nepieciešamās kompetences. Lietuvas pētnieki arī norādīja, ka Lietuvā vairāk uzmanības tiek pievērsta kvantitatīvajiem parametriem, uzsverot kā rezultatīvo rādītāju pabeigto programmu skaitu, nevis šo programmu kvalitāti un ieguvumus, kas radušies pēc programmas īstenošanas (Vaičiūnienė & Viršilas, 2018).³⁷

Arī Igaunijā, neskatoties uz ieslodzījumu vietu ievērojamām reformām, tiek minēts, ka finanšu resursi tiek pārsvarā tērēti vides nodrošināšanai un ieslodzījumu vietu administrācijas uzturēšanai, nevis lai nodrošinātu ieslodzīto personu rehabilitācijas pasākumus. Turklāt, lai arī ieslodzījumu vietu darbinieku atalgojums un papildus atbalsta pasākumi darbiniekiem, tika ievērojami uzlaboti, darbinieku mainība vēl joprojām ir ļoti augsta un daudzi darbinieki nav motivēti strādāt ar

³⁶ Skotijā, piemēram, piesaista neatkarīgus programmu izvērtētājus, kas nosaka vai programma sasniedz tās izvirzītos mērķus un rezultātus. Programmas izvērtēšana norit divos posmos – 1. posms - procesu novērtēšana, kas tiek veikta 12 mēnešus pēc programmas ieviešanas un 2. posms - rezultātu novērtēšana tiek veikta 2 gadus pēc programmas ieviešanas (SPS, 2019). Zviedrijā ir, piemēram, izveidots atsevišķs probācijas departaments, kas nodarbojas ar programmu izvērtēšanu (SPPS, 2019), bet Beļģijā programmas nav pakļautas (zinātniskam) novērtējumam (BPS, 2019).

³⁷ Latvija šķietami ir nonākusi līdzīgā situācijā, kad galvenais uzsvars tiek likts uz kvantitatīviem rādītājiem, piemēram, ka tikai 14% no kopējā ieslodzīto skaita iesaistās programmās, un tās pabeidz ampēram 65%. Būtībā šis salīdzinoši zems iesaistes līmenis sniedz iespēju veikt kvalitatīvu izvērtējumu par šo programmu efektivitāti (ieskaitot recidīva rādītājus programmās iesaistītajām personām vai arī noteikt vai ir uzlabojusies vispārējā garīgā veselība vai arī novērot, ka posmi starp likumpārkāpumiem pagarinās, kas arī ir viens no rezultatīvajiem rādītājiem vai arī noteikt, ka ieviestās programmas pagaidām nav efektīvas.

ieslodzītajām personām un veic šo darbu tikai tādēļ, ka iepriekš bijuši bezdarbnieki (78.4% no ieslodzījuma vietās strādājošajiem). Tāpat darbs cietumu sistēmā tiek uzskatīts par garlaicīgu un pārmērīgi regulētu (Koplimāgi, 2010 citēts Stewart, 2016).

Visbiežāk iesaistītās institūcijas rehabilitācijas procesa nodrošināšanā ir probācijas dienesti un leVP, kā arī citas specializētas organizācijas, kas spēj sniegt profesionālu atbalstu. Anglija un Velsa, piemēram, 2017. gadā izveidoja jaunu struktūru (Her Majesty's Probation and Prison Service) apvienojot Probācijas Dienestu ar Ieslodzījumu vietu pārvaldi. Šai organizācijai jānodrošina vienotā mērķa sasniegšana - noziegumu un recidīva mazināšana, kā arī vispārējā sistēmas efektivitātes paaugstināšana. Tā kā pētījumi liecina, ka ieslodzījuma vietās uzsāktās programmas ir visefektīvākās, ja šīs programmas tiek turpinātas brīvībā (Hudson, Maguire & Raynor, 2007), tad ieslodzījumu vietu un probācijas dienesta veiksmīga sadarbība ir viena no svarīgākajiem aspektiem. Programmu ieviešana un īstenošana likumpārkāpējiem ne vienmēr būtu jāveic leVP vai VPD darbiniekiem. Daudzas atbalsta programmas tiek veidotas, lai risinātu kādu no plaši izplatītajām problēmām ieslodzīto personu vidū, jo sevišķi, ja valstī jau darbojas specializētas organizācijas, kurām ir atbilstoša pieredze šo identificēto problēmu risināšanā. Līdz ar to gan leVP, gan VPD būtu vēlams sadarboties ar šīm specializētajām organizācijām, kas atbilstoši vada šīs programmas kā ieslodzījumu vietās, tā arī ārpus tām (vai arī apmāca leVP/VPD darbiniekus resocializācijas programmu vadīšanā).³⁸

³⁸ Anglijā un Velsā, piemēram, daļa ieslodzījumu vietu un probācijas funkciju tika nodotas privāto uzņēmumu pārvaldījumā. 2013.gadā TM paziņoja par Rehabilitācijas transformāciju ('Transforming rehabilitation'), kā

2.2 Atkarības

Kā jau iepriekš minēts, tad dažāda veida atkarības ir visizplatītākā problēma kā ieslodzījumā, tā arī probācijas uzraudzībā esošajiem cilvēkiem, tādēļ atkarību mazināšanas programmām mēdz būt prioritārs statuss. Atkarību mazināšanas programmas var iedalīt, piemēram, uz abstinenci balstītās programmās, tostarp, terapeitiskās kopienas, 12 soļu programma (anonīmie alkoholiķi un anonīmie narkomāni) un kognitīvās uzvedības terapijas programmas, kuras var būt ar dažādu intensitāti - no zemas līdz augstai un ar farmakoterapiju vai bez tās (skatīt Home Office, 2007).³⁹ 12 soļu programmas ietvaros atkarības vērtē kā hronisku problēmu, kam ir jāpievērš uzmanība visa mūža garumā, turpretim terapeitiskās kopienas ņem vērā pieņemumu, ka pabeidzot programmu, cilvēks kļūst par bijušo atkarīgo vielu lietotāju, kam nav nepieciešams atbalsts visa mūža garumā (Best, Irving & Albertson, 2017).

rezultātā daudzi pienākumi nonāca privātā sektora, tostarp NVO pakalpojumu sniedzējiem. Offender Rehabilitation Bill 2013, piemēram, noteica, ka ikviena ieslodzītā persona, kas izcieš sodu ilgāku par vienu dienu, būs probācijas uzraudzībā vēl vienu gadu pēc atbrīvošanās, kas ievērojami palielināja probācijas darba apjomu. Bet tā kā ārpakalpojumu sistēma tika ieviesta, tad daudzas personas nonāca privātā sektora uzraudzībā un aprūpē (Annison, Burke & Senior, 2014). Rehabilitācijas transformācija Anglijā un Velsā nozīmēja, ka probācija tika sadalīta 2 daļās - valsts vai publiskajā daļā, kura saglabāja augsta riska likumpārkāpēju uzraudzību un privātā sektora uzraudzībā ietilpa zema un vidēja riska likumpārkāpējus (tika izveidoti 21 CRC (Community Rehabilitation Company), kas veica šo uzdevumu). Šī sistēma tika ieviesta un uzturēta, ievērojot kompleksu apakšlīgumu sistēmu rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanai (Robinson, Burke & Millings, 2015).

³⁹ 2003. gadā Anglijā un Velsā izveidoja programmu cīņai pret atkarībām, un tika veikti aprēķini, kas liecināja, ka katrs iztērētais paunds (10 £) uz vienu ieslodzīto terapijai veidoja ietaupījumu vismaz £9.50 veselības izmaksās un likumpārkāpumu nodarītajās izmaksās (Home Office, 2007).

2.3 Dzimumnoziegumi

Īpašas programmas tiek arī izstrādātas personām, kas izdara dzimumnoziegumus.⁴⁰ Tās personas, kuras tiek sodītas par noziegumiem pret dzimumneaizskaramību un tikumību, ieslodzījumu vietās ieņem viszemāko statusu, kā arī bieži vien cieš no vardarbības un izolācijas (Crewe, 2009; Levins & Crewe, 2015; Lauritsen, 2012; Symkovich, 2017).⁴¹ Vairums ieslodzījumu vietu šādus cilvēkus norobežo no pārējiem, lai tos pasargātu no vardarbības, bet Anglijā un Velsā funkcionē arī specializētas ieslodzījuma vietas tikai un vienīgi šāda veida likumpārkāpējiem, gan arī integrētās ieslodzījuma vietas, kur visas ieslodzītās personas neatkarīgi no izdarītā pārkāpuma, dzīvo vienā un tajā pašā korpusā (HM Chief Inspector of Prisons, 2017).

Viena no piedāvātajām programmām cilvēkiem, kas pastrādā noziegumiem pret dzimumneaizskaramību un tikumību ir “Apļi atbalstam un atbildīgumam” (Circles of Support and Accountability), kuras mērķis ir mazināt recidīva iespēju, sniegt atbalstu, un veicināt drošu un atbildīgu integrāciju sabiedrībā. Pozitīva iekļaušanās sociālajā vidē un jaunas identitātes veidošana ir priekšnosacījumi, lai neizdarītu atkārtotu likumpārkāpumu (Farmer, Beech & Ward, 2012), tādēļ šāda veida programmas ir īpaši nepieciešamas, cilvēkiem, kas pastrādā šāda veida noziegumus.

⁴⁰ Anglijā un Velsā gandrīz 1 no 6 ieslodzījumā esošajām personām ir notiesāta par seksuāla rakstura noziegumu (Levins & Crewe, 2015).

⁴¹ Šāda veida ieslodzīto personu skaits dažādās Eiropas valstīs turpina pieaugt – Beļģijā no 6% 1980. gados līdz 17 % 2014. gadā (Giovannini & Zingoni, 2014).

Programma “Apļi atbalstam un atbildīgumam” tiek īstenota kā ieslodzījuma vietās tā arī pēc soda izciešanas, un tie sastāv no 4-6 brīvprātīgajiem,⁴² kas dzīvo vietējā pilsētā un personas, kas ir notiesātas par seksuālu nodarījumu (McCartan et al., 2014). Programmas ietvaros katru nedēļu tiek organizēti pasākumi šāda veida likumpārkāpējiem, un tos koordinē projekta koordinators (Kitson-Boyce et al., 2018). “Atbalsta apļi” sastāv no divu līmeņu apļiem – iekšējā un ārējā. Iekšējo apli (brīvprātīgos un pamatdalībniekus) atbalsta ārējais aplis, kas sastāv no probācijas darbinieka, terapeita un vietējā policijas darbinieka). Atbalsta apli pārrauga profesionāls apļa koordinators, kurš apmāca brīvprātīgos un veicina sadarbību starp iekšējo un ārējo apli kā arī veicina sadarbību starp ārējā apļa profesionāļiem - ekspertiem. Iekšējais aplis jebkurā brīdī var ziņot koordinatoram vai ārējā apļa ekspertiem par savām bažām un aizdomām, ja tādas rodas, lai novērstu atkārtotu pārkāpumu (Höing, Bogaerts & Vogelvang, 2013).

Pētījumi dažādās valstīs liecina, ka recidīva līmenis ir zemāks tām personām, kas ir iesaistījušās šāda veida programmās (Bates et al., 2013). Pētījumi Kanādā liecina, ka recidīva līmenis pazeminās par 70 - 83% (Wilson, Cortoni & McWhinnie, 2009).⁴³ Saskaņā ar VPD 2018. gadā

⁴² Brīvprātīgie tiek apmācīti, to dara specializēti un pieredzējuši darbinieki (piemēram, Lūcijas Uzticīgais fonds, kas jau vairāk kā 25. gadus darbojas Anglijā ar mērķi veidot drošu vidi priekš bērniem) (Lucy Faithfull Foundation, 2018).

⁴³ Atbalsta un atbildības apli var tikt pielietoti arī pie citu veidu likumpārkāpēju integrācijas sabiedrībā (Wilson, Cortoni & McWhinnie, 2009). Atbilstoši VPD mājaslapā sniegtajai informācijai arī Latvijā darbojas Atbildīguma un atbalsta apli (jānorāda, ka atbildīgums ir izvirzīts priekšplānā, nevis atbalsts kā tas ir angļu valodas versijā). Atbildīguma un atbalsta apli Latvijā tika ieviesti ar ES projekta „Apļi Eiropai” (CIRCLES4EU) palīdzību no 2013-2014. gadam (VPD, 2019b). 2013. gadā tika arī publicēts ziņojums par Apļu ieviešanas iespējām Latvijā, kurā tika identificētas vairākas problēmas: politiskā atbalsta trūkums dzimumnoziedzumu problēmas risināšanai, finansiāla rakstura problēmas, jo institūcijām to budžeta ietveros ir jāvelta papildus līdzekļi šādām iniciatīvām (kuri bieži vien ir nepietiekami) un specializētu institūciju trūkums, kas spētu sniegt atbilstošu atbalstu un ekspertīzi šādām iniciatīvām (Rasnača & Zavackis, 2013).

veikto pētījumu dzimumnoziegumu recidīva īpatsvars bija tikai 5% un visaugstāko recidīvu līmeni sasniedza nosacīti pirms termiņa atbrīvotie vīrieši (Zavackis & Cinks, 2018).⁴⁴

Brīvprātīgo iesaiste un specializēto aģentūru izmantošana pakalpojumu sniegšanā atvieglotu VPD darbinieku noslodzi, kā liecina 2018. gada statistikas dati, salīdzinot ar citām Eiropas Padomes dalībvalstīm, uz 100 000 iedzīvotājiem Latvijas VPD uzraudzībā atrodas 333,4 personas, kas gandrīz divas reizes pārsniedz vidējo rādītāju starp visām Eiropas Padomes valstīm (169 personas). Kopumā Latvijā tika iedalīta vienā grupā⁴⁵ ar citām Eiropas Padomes valstīm, kurās ir augsts probācijas uzraudzībā esošais cilvēku skaits un relatīvi augsts ieslodzījumā esošo personu skaits (Aebi, Hashimoto & Tiago, 2019).

Paralēli darbam ar likumpārkāpējiem Latvijā būtu jāsniedz specializēta palīdzība arī šādos likumpārkāpumos cietušajiem (Dzenovska, Judins & Zavackis, 2013; Kronberga et al., 2013; Kronberga & Logina, 2019), un krimināltiesību sistēmai ir jāsniedz sabalansēts atbalsts, gan personām, kas ir cietušas no likumpārkāpumiem, gan tām

⁴⁴ Lai vai kā šis pētījums nav sasaistīts ar piedāvātajām probācijas programmām, tādēļ ir grūti noteikt vai zemais recidīvisma rādītājs ir saistīts ar veiksmīgo VPD intervenci. Pētījumam vajadzētu salīdzināt tās personas, kas ir piedalījušās VPD piedāvātajās programmās ar līdzīgu kontroles grupu, kuri šajās programmās nav piedalījušies. Vēl jāatzīmē, ka Lietuvā 2013. gadā pieņēma likumu grozījumus, kuri noteica, ka uz pirmstermiņa atbrīvošanu nevar pretendēt tie, kas ir izdarījuši noziegumu pret bērna tikumību un dzimumneaizskaramību (Andrulionis, Giedrytė & Nikartas, 2014).

⁴⁵ Vienā grupā ar Latviju tika iedalīta arī Igaunija, kuras VPD uzraudzībā atradās 330,5 personas uz 100 000 iedzīvotājiem, turpretī Lietuva tika iedalīta valstu grupā ar augstu probācijas uzraudzībā esošo cilvēku skaitu (392,2 personas uz 100 000 iedzīvotājiem) un ļoti augstu ieslodzījumā esošo personu skaitu. No Latvijas kaimiņvalstīm Norvēģija un Somija tika iedalītas valstu grupā ar zemu probācijas uzraudzībā esošo cilvēku skaitu (Norvēģijā 41,7 un Somijā 52,3 personas uz 100 000 iedzīvotājiem) un zemu ieslodzījumā esošo personu skaitu (Aebi, Hashimoto & Tiago, 2019).

personām, kas tos veic.⁴⁶ Latviešu pētnieki ir identificējuši, ka būtu nepieciešams izveidot Cietušo atbalsta dienestu, kas pārstāvētu, koordinētu un rūpētos par cietušo personu interesēm (Kronberga & Logina, 2019).

2.4 Kognitīvi biheiviorālā terapija (KBT)

Kanāda jau kopš 1980. gadiem tiek izstrādātas un ieviestas KBT programmas, lai uzlabotu likumpārkāpēju kognitīvās prasmes un lēmumu pieņemšanu. Jau sākotnējie pētījumi 80. gados liecināja, ka šāda veida programmas samazina recidīva līmeni, piemēram, Fabiano and Ewles 80to gadu beigās Kanādā ieviesa programmu Domāšana un rehabilitācija (Reasoning and Rehabilitation) un tā tika izstrādāta ar mērķi palīdzēt likumpārkāpējiem attīstīt domāšanas prasmes ar tādu metožu palīdzību kā lomu spēle (role-playing) un kognitīvām puzzle (cognitive puzzles). Šīs programmas izvērtējums liecināja, ka tikai 17% no tiem, kas piedalījās programmā izdarīja atkārtotus likumpārkāpumus salīdzinoši ar 70%, kuri tika pētīti kontrolgrupā, kuri šādā programmā nebija iesaistījušies (Crow, 2001).

Sākotnēji pirmo KBT programmu mērķis bija uzlabot kognitīvās prasmes un lēmumu pieņemšanu, bet vēlāk programmas tika pielāgotas likumpārkāpumu veidiem (offence focused treatment) kā arī tās tika sasaistītas ar likumpārkāpēja risku un vajadzību novērtējumu. Tādā veidā

⁴⁶ Sava veida palīdzība tiek sniegta cilvēkiem, kuri ir izdarījuši noziedzīgu nodarījumu pret personas tikumību un dzimumneaizskaramību - ar 2017. gadu Sodas izpildes kodeksā tika ieviests 119. pants (skatīt arī 138. un 160. pantu) par sabiedriskā transporta izdevumu apmaksu par VPD programmu apmeklēšanu. Valstij būtu jāsniedz atbilstošs atbalsts arī cietušajām personām, kurām būtu jānodrošina ilgtermiņa specializēts atbalsts.

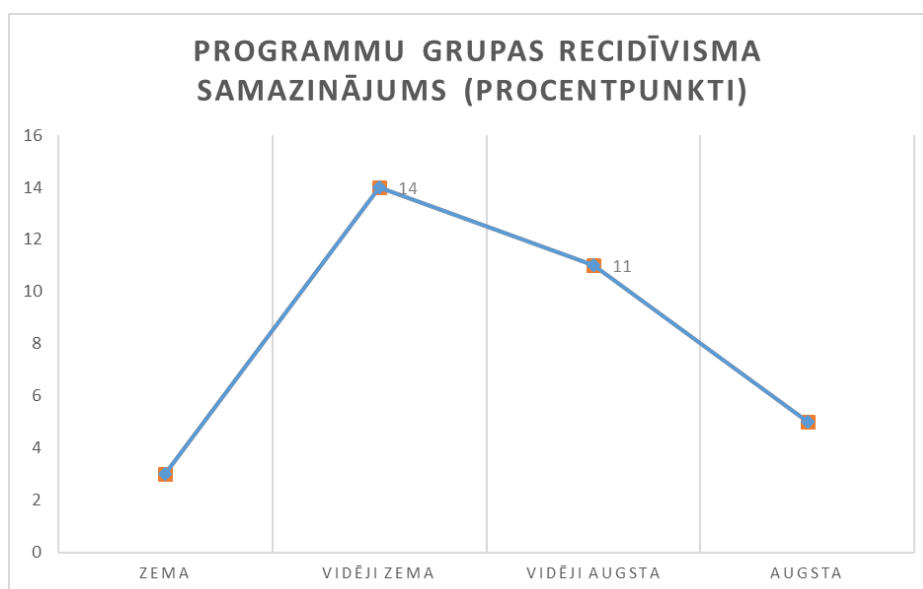
tika izveidota individuāla pieeja rehabilitācijai, ieviešot akreditētas programmas, kuras pierādīja savu efektivitāti (Fox, 2016). Anglijas un Velsas pētījumu rezultāti liecina, ka tās personas, kuras brīvprātīgi iesaistījās šāda veida programmās ir līdz pat 14% zemāks recidīva līmenis divus gadus pēc programmu beigšanas (skatīt 1. tabulu) salīdzinājumā ar tām personām, kuras šādās programmās neiesaistījās (Friendship et al., 2002). Friendship et al. (2002) pētījums arī liecināja, ka ap 10%, kas uzsāk dalību programmās, dažādu iemeslu dēļ, tās nepabeidza.⁴⁷

Riska kategorija	Recidīvisms programmu grupā		Recidīvisms Salīdzinājuma grupā		Recidīva izmaiņas starp salīdzinājuma un programmu grupām
	%	Skaits	%	Skaits	% punkti
Zema	5	5	8	46	(8-5)= 3
Vidēji zema	18	26	32	126	(32-18) = 14
Vidēji augsta	43	72	54	229	(54-43) = 11
Augsta	75	189	80	319	(80-75) = 5

1.tabula. Recidīva līmenis pēc riska līmeņa starp programmas grupām un salīdzināšanas grupām pēc 2 gadiem (Friendship et al., 2002).

⁴⁷ Programmu mērķi bija: Pašpārvalde (domāt pirms darīt), Starppersonu problēmu risināšanas prasmes, Sociālās perspektīvas veidošana, Kritiskās domāšanas prasmes, Kognitīvais stils, Izpratne par uzvedību regulējošām vērtībām. Lai gan programmām ir kopēja teorētiskā bāze tās tiek veidotas, tā lai tās spētu risināt kādu no plasi izplatītajām problēmām ieslodzīto personu vidū (Friendship et al., 2002).

Izmaiņu rezultāti liecina, ka jebkura riska grupai recidīva līmenis bija zemāks (no 3-14% punktiem) divus gadus pēc programmu beigšanas kā salīdzinājuma grupai, kura nepiedalījās programmās, bet vidēji zema un vidēji augsta riska kategorijām akreditēto programmu ieviešana sasniedza vislabākos rezultātus būtiski (līdz pat 14% punktiem) samazinot recidīvu (skat. 2.4.1. attēlu).

Attēls 2.4.1. Programmu ietekme uz recidīva līmeni sadalījumā pa riska grupām

Būtībā šīs programmas var būt vispārīgas (tās nav tieši saistītas ar izdarīto pārkāpumu) vai specializētas, noteiktiem likumpārkāpējiem kā arī tās var būt saistītas ar riska pakāpi un soda ilgumu. Skotijā, piemēram cenšas izstrādāt programmas augsta riska ieslodzīto kategorijai (piemēram, Sevis mainīšanas programma (vardarbības mazināšanai) Dusmu un emociju kontrolēšana (dusmu un impulsivitātes mazināšanai)), kā arī tiek izstrādātas speciālas programmas ar īslaicīgu

brīvības atņemšanu notiesātajām personām (SPS, 2019).⁴⁸ Lielbritānijā tiek ieviestas arī programmas, lai vairotu motivāciju, kas sagatavo un motivē cilvēkus turpināt piedalīties arī citās specializētās programmās, bet motivācijas programmas galvenais mērķis ir mudināt tās dalībniekus domāt par pārmaiņām un izmaiņām kādas viņi vēlētos sasniegt savā dzīvē (HMPPS, 2019).⁴⁹

Valstis izstrādā dažādas programmas gan pārņemot ārvalstu praksi, gan arī attīstot vietējās programmas, ņemot vērā nacionālā līmeņa speciālistu vērtējumu. Norvēģijā 2018. gadā, ievērojot šos principus, tika apstiprinātas 51 dažādas programmas un 852 personas tika iesaistītas šajā procesā (DNCS, 2019).

2.5 Izstrādātie modeļi

Kopš 90.gadiem Rietumvalstīs popularitāti ir guvuši dažādi modeļi, kas ir piemēram, uz riskiem un vajadzībām reaģējošs modelis (Risk-Need-Responsivity model), likumpaklausīgas dzīves modelis (Desistance model), labas dzīves modelis (Good life model). Lai vai kā šie modeļi ir vairāk teorētiski un vairāk populāri starp pētniekiem nekā praktiķiem. Bonta et al. (2008) pētījums Kanādā, piemēram, liecināja, ka probācijas darbinieki praksē nespēja pielietot uz riskiem un vajadzībām reaģējošo modeli. Bonta et al. (2008) secināja, ka probācijas darbinieki pārsvarā

⁴⁸ Līdzīgas programmas tiek izstrādātas visās ES dalībvalstīs, tostarp Latvijā.

⁴⁹ Atbilstoši IeVP sniegtajai informācijai Latvijā, lai programmās iesaistītu ieslodzītās sievietes, kas ir hroniskās narkotiku lietājas, tiek izmantota motivējošā intervija vai uz izmaiņām orientēta konsultācija (LPA, 2019).

nodrošināja uzraudzību (vērtējot atbilstību probācijas nosacījumiem) un nepietiekami veltīja laiku pakalpojumu un atbalsta sniegšanai. Probācijas darbinieki arī ignorēja tādas kriminogēnās vajadzības kā antisociālu attieksmi vai atbalstošu attieksmi pretlikumīgu darbību veikšanai. Turklāt probācijas darbiniekiem trūka prasmes, lai, piemēram, sniegtu preventīvo atbalstu vai veiktu prosociālu modelēšanu, kas ir nepieciešama, lai veicinātu probācijas klientu uzvedības izmaiņas.

Uz riskiem un vajadzībām reaģējošais modelis (RVRM) (the Risk-Need-Responsivity model)

Šo modeli 90 gadu sākumā attīstīja psihologi Don Andrews un Jim Bonta. Viņi izveidoja modeli, kas noteica, ka lai profesionālās intervences darbā ar likumpārkāpējiem būtu veiksmīgas, tām ir jāņem vērā šādi trīs pamatprincipi:

1. riska principam, kas nozīmē, ka intervences intensitātei ir jābūt proporcionālai likumpārkāpēja riska faktoram (augsta riska likumpārkāpēji attiecīgi saņem vislielāko intervenču klāstu);

2. vajadzību princips - darbā ar likumpārkāpējiem ir jāņem vērā viņu "kriminogēnās" vai noziedzību veicinošās vajadzības (piemēram, kriminogēnie draugi un attieksme), kas ir jānošķir no nekriminogēnajām vajadzībām (piemēram, zema pašapziņa, neirotisks nemiers);

3. reaģējošais princips – kas veicina intervenču efektivitāti un kā pamatmetode tika atzīta KBT (Bonta, Bourgon & Rugge, 2019; McNeill & Graham, forthcoming 2020).

RVRM ietvaros tiek ņemts vērā 'kas darbojas' princips jeb tas ir uz pierādījumiem balstīta pieeja. Katram likumpārkāpējam tiek sagatavots risku un vajadzību izvērtējums, kas atbilstoši identificētajiem riskiem un vajadzībām piedāvā akreditētas atbalsta programmas. Akreditācijas procesa ietvaros parasti nosaka kritērijus attiecībā uz prasībām, kuras programmām ir jāizpilda, piemēram: tām jāseko skaidrām procedūrām, ir jābūt piemērotai likumpārkāpēju atlasei, kas ņem vērā "kriminogēnās" (vai noziedzību veicinošās) vajadzības, izmanto efektīvas metodes, kas vērstas uz prasmju attīstīšanu, izstrādā atbilstošu programmu secību, intensitāti un ilgumu, un spēj nodrošināt nepārtrauktību starp programmām un citām aktivitātēm, veicinot likumpārkāpēju motivāciju (McNeill, 2009).

Kritiķi norāda, ka šis modelis ir uz deficītu balstīts, kas uzsver individuālos trūkumus, nevis stiprās puses un iespējas, kurām vajadzētu pievērst uzmanību, lai sasniegtu rehabilitācijas mērķus (Ward & Fortune, 2013). RVRM tiek arī kritizēts par tā šauru ietvaru, jo mērķis nav integrēt likumpārkāpējus sabiedrībā, bet tikai nodrošināt likumu ievērošanu (McNeill & Graham, forthcoming 2020) kā arī tiek apšaubīta RVRM universālā piemērotība (Herzog-Evans, 2019).

Likumpaklausīgas dzīves modelis (Desistance model)

Šajā modelī galvenā uzmanība tiek pievērsta personas identitātei un kā viens no centrālajiem aspektiem ir izvairīšanās no stigmatizācijas, lai pozitīvi mainītu pašvērtējumu. Profesionāļiem, kas strādā ar likumpārkāpējiem ir jāveido labas attiecības ar saviem klientiem, ar kuru palīdzību tiek pozitīvi atbalstīts likumpaklausīgas dzīves modelis

(Ugwudike, Raynor & Annison, 2019). Šis modelis ir balstīts uz pozitīvo un indivīda stipro pušu attīstīšanu (Gray, forthcoming 2020).

Likumpaklausīgas dzīves modelis arī ierosina, ka daudzi cilvēki bez jebkādu programmu palīdzības pārtrauc veikt likumpārkāpumus, tāpēc tas balstās uz “dabisko” vai “spontāno” rehabilitāciju (McNeill & Graham, forthcoming 2020). Likumpaklausīgas dzīves modelis neierosina, ka visi likumpārkāpēji veic “dabisko” vai “spontāno” rehabilitāciju un tas nav tik vienkārši kā kļūt vecākam, apprecēties vai atrast darbu, bet gan šis modelis uzsver šāda veida notikumu nozīmi pašiem likumpārkāpējiem. Šis modelis arī piešķir lielu nozīmi atbilstošām programmām, kas palīdz attīstīt sociālo kapitālu (McNeill, 2009), taču šis modelis arī tiek kritizēts, jo tam trūkst empīriskās bāzes (Andrews, 2011).

Labas dzīves modelis (Good life model)

Šis modelis kā vienu no primāriem mērķiem izvirza izveidot dzīves plānu, kas ietver sevī veidus, kā efektīvi nodrošināt ‘primāros cilvēkam nepieciešamos līdzekļus’, nekaitējot citiem. Šie primārie cilvēkam nepieciešamie līdzekļi ir, piemēram, zināšanas, autonomija, draudzība, iekšējais miers un laime. Tādejādi var secināt, ka Labas dzīves modelis ne tikai risina “kriminogēnās” vajadzības un samazina riska faktorus, bet tas ir daudz plašāks personīgās rehabilitācijas projekts, kurš ietver sevis holistisku rekonstrukciju. Katram ir ļauts pašam izdomāt, ko nozīmē ‘laba dzīve’, ņemot vērā iespējas, individuālās stiprās puses un prioritātes, un iedrošinot un vienlaikus respektējot cilvēku spējas pašiem izdarīt izvēli (McNeill & Graham, forthcoming 2020).

Dažas programmas cenšas integrēt vairākus no šiem modeļiem. Kā vienu no piemēriem varētu minēt Prison SMART programmu (Stress Management and Rehabilitation Training), kas jau ir ieviesta daudzās Eiropas valstīs, to skaitā Lietuvā un Igaunijā. Šī programma ir balstīta uz pozitīvo psiholoģiju, pozitīvo kriminoloģiju, labās dzīves modeli (good lives model) un izturības/ likumpaklausīgas dzīves modeli (resilience/desistance model).⁵⁰

2.6 Dzīves kvalitāte ieslodzījuma vietā

Pētījumi arī liecina, ka vispārējā dzīves kvalitāte ieslodzījuma vietā ir būtiska, lai norisinātos veiksmīgs rehabilitācijas process un jo labāka ir dzīves kvalitāte ieslodzījuma vietā, jo labāki ir rehabilitācijas rezultāti (Liebling, Hulley & Crewe, 2011). Atbalstoša un droša vide ievērojami paaugstina cilvēku labsajūtu, kas ļauj justies pārliecinātākiem un motivētākiem turpināt pašizaugsmi (Bilby, Caulfield & Ridley, 2013).

Drošu vidi ieslodzījuma vietā var arī nodrošināt ar dažādu mākslas aktivitāšu palīdzību (Cheliotis, 2012). Pētījumi liecina, ka, piemēram, iesaiste ar mūziku saistītos projektos palīdz iegūt autonomiju, attīsta empātiju un veicina pašapziņas izaugsmi, kā arī uzlabo sociālās un saskarsmes prasmes (Cox & Gelsthorpe, 2008).⁵¹ Mākslai un radošumam ir spēks pārveidot dzīvi – tā veicina personīgo attīstību un pozitīvu attiecību veidošanu. Māksla atbalsta likumpaklausīgu dzīves modeli,

⁵⁰ Vairāk par šo programme skatīt Prison SMART mājaslappā: <https://www.prisonsmart.eu/>.

⁵¹ Vairāki pētījumi norāda, ka ieslodzījumā esošās personas novērtē saskarsmi ar cilvēkiem, kuri atrodas ārpus ieslodzījuma vietas, jo tas liek aizmirst par atrašanos cietumā, veicinot savādāku attiecību modeļu veidošanu (Turner, 2016; Bosworth *et al.*, 2005; Moran, 2013).

veicinot empātiju un ģimenes attiecību atjaunošanu. Pētījumi arī liecina, ka mākslas aktivitātes izmantojot krimināltiesību sistēmā ir finansiāli izdevīgas, tā var uzlabot vides drošību un ieslodzīto personu labsajūtu.⁵² Ieslodzījuma vietā ir grūti panākt rehabilitāciju, bet izglītība un apmācības veicina identitātes transformāciju un pozitīvi ietekmē rehabilitācijas procesu (Crewe, 2009).

Dzīves kvalitāte ieslodzījumu vietās atšķiras kā materiālajā nodrošinājumā, tā arī savstarpējo attiecību jomā, tas ir, kā darbinieki attiecas pret ieslodzījumā atrodošajām personām (Liebling, 2007). Anglijā un Velsā ir arī izstrādāta aptauja⁵³, kas palīdz noteikt dzīves kvalitāti ieslodzījuma vietās. Šī aptauja mēra ieslodzīto dzīves morālo, attiecību un organizatorisko kvalitāti, un šīs aptaujas rezultāti liecina, ka jo augstāka morālā dzīves kvalitāte un iekšējā režīma likumība, jo zemāks ir recidīva līmenis pēc atbrīvošanas (Auty & Liebling, 2019).

Lai veidotu drošu un atbilstošu vidi būtiski ir veikt darbinieku apmācību, jo katram IeVP un VPD darbiniekam ir jāapzinās sava loma resocializācijas procesā un labi jāorientējas sistēmā, kuru tie cenšas ieviest.⁵⁴ Vairāki pētījumi liecina, ka papildus apmācīto darbinieku

⁵² Skatīt The National Criminal Justice Arts Alliance mājaslapu: <https://www.artsincriminaljustice.org.uk/about-us/>.

⁵³ Šī aptauja tika izstrādāta sākot no 2001. gada un pirmo reizi tā tika veikta 2004. gadā, un tā tika attīstīta turpmākās desmitgades laikā. Aptauja sastāv no vairākām dimensijām, piemēram, "cieņa", "personāla un ieslodzīto attiecības", "cilvēcība", "taisnīgums", "personāla profesionalitāte", "organizācija un vienotība", "kārtība un drošība", "personīgā attīstība" un "labklājība", kas atspoguļo dažādos cietuma dzīves aspektus, kas ievērojami atšķiras ieslodzījumu vietās (Liebling, 2012: 3).

⁵⁴ Lielbritānijā ieslodzījuma vietu darbinieku apmācība ilgst apmēram 12 nedēļas - Norvēģijā tā ilgst divus līdz trīs gadus (BBC, 2019). Arī Latvijai būtu jāpievērš lielāka uzmanība IeVP un VPD darbinieku sagatavošanai un apmācībai, kas praksē netiek īstenotas. Šādas apmācības varētu arī veicināt vienotas politikas ieviešanu, mazinot pretrunas starp retoriku un praksi (līdzīgas problēmas ir arī citās bijušajās Padomju Savienības valstīs, kurās strauji mainoties politiskajam un socioekonomiskajam ietvaram, krimināltiesību prakse nespēja īstenot politikas nostādnes (skatīt Čehu un Rumāņu piemēru) (Minke *et al.*, 2016).

klientu recidīvisma līmenis ir ievērojami zemāks, kā to darbinieku klientiem, kas nesaņem papildus apmācību. Trotter 1996. gada pētījums liecināja, ka klientu 4 gadu recidīva līmenis apmācītajiem probācijas darbiniekiem bija 54% toties tiem, kuri nesaņēma papildus apmācību šis rādītājs bija 64% (Bonta, Bourgon & Rugge, 2019). Citi līdzīgi pētījumi arī ir apstiprinājuši šādu tendenci (skatīt Bonta, Bourgon & Rugge, 2019; Bonta et al., 2011; Raynor, Ugwuđike & Vanstone, 2013; Trotter, 2019).

2.7 Garīgās veselības aprūpes vajadzības

Saskaņā ar ANO narkotiku un noziedzības biroja (The United Nations Office on Drugs and Crime - UNODC) (2009) izstrādāto rokasgrāmatu ieslodzītajām personām ar garīgās veselības aprūpes vajadzībām būtu jānodrošina atbilstošs atbalsts - konsultācijas, runas un ergoterapija, fizioterapija, uzvedības terapija, psihiatriskā un medicīniskā ārstēšana, kā arī citi piemēroti specializēti veselības aprūpes pakalpojumi. UNODC (2009) arī norāda, ka šādiem pakalpojumiem ir jābūt pieejamiem sabiedrībā, lai tie kalpotu kā preventīvie pasākumi un sniegtu atbalstu cilvēkiem, kuriem šāds atbalsts ir kritiski nepieciešams, jo šāda atbalsta sniegšana ieslodzījuma vietā bieži vien ir novēlota. Pēc būtības veselības aprūpi (kā garīgo tā fizisko) ieslodzījuma vietās nevar nošķirt no vispārīgās veselības aprūpes sistēmas valstī, tām ir jābūt savstarpēji koordinētām un saistītām.

Kopumā ieslodzījumā esošajām personām daudz biežāk tiek identificētas dažādas garīgās veselības problēmas, kuru pasliktināšanos

bieži vien veicina atrašanās ieslodzījuma vietā. Dažos pētījumos konstatēts, ka līdz pat 90% no ieslodzījumā esošām personām ir ar garīgās veselības aprūpes vajadzībām, personības traucējumiem vai, ar dažāda veidu atkarību izraisītiem garīgiem traucējumiem (Durcan, 2016).⁵⁵

Būtībā visi ieslodzītie ir pakļauti riskam, ka attīstīsies dažādu veida garīgie traucējumi, neatkarīgi no tā, vai viņiem bija psihiskās veselības aprūpes vajadzības pirms nonākšanas ieslodzījumā, vai nē (UNODC, 2009). Dažādu valstu pētījumi liecina, ka 10–15% no ieslodzītajām personām cieš no smagām un ilgstošām slimībām, piemēram, šizofrēnijas, bipolāriem traucējumiem un autisms (Durcan & Zwemstra, 2014).⁵⁶ Fazel & Danesh (2002) vērienīgajā 12 Rietumvalstu sistemātiskajā pārskata pētījumā, kas aptvēra 22790 ieslodzītās personas, no kurām 81% bija vīrieši, tika novērots, ka 3,7% vīriešu bija ar psihiskām saslimstībām, 10% -ievērojama depresija un 65% - personības traucējumi, tai skaitā 47% antisociālas personības traucējumi. Savukārt 4 % sieviešu bija psihiskas slimības, 12% ievērojama depresija un 42% personības traucējumi, tai skaitā 21% antisociālas personības traucējumi.⁵⁷ Ieslodzījumā esošajām personām bieži vien ir vairākas un kompleksas problēmas, kuras ieslodzījumu vietu kontekstā tiek pārsvarā

⁵⁵ 2012. gada pētījums Lietuvā liecina, ka 17% no ieslodzītajām personām bija ar garīgās veselības slimībām, kas salīdzinoši ar 2004. gadu bija par 4% zemāks rādītājs (Andrulionis, Giedrytė, & Nikartas, 2014); tajā pašā gadā Beļģija ir uzrādījusi 10% (Giovannini & Zingoni, 2014), dažādi pētījumi Vācijā liecina, ka šis skaits varētu būt no 26.2 līdz 80% (Ukere, 2012; Kopp, 2012 citēts Borstel, Burkhardt & Graebisch, 2014, p.1) un Spānijā no 40- 50% (ieskaitot narkotiku izraisītos garīgās veselības traucējumus) (Forero Cuéllar et al., 2015).

⁵⁶ Grenlandē šis rādītājs 2010. gadā bija 6% (Lauritsen, 2012).

⁵⁷ Ieslodzīto personu sadalījums pa valstīm: Austrālijā (598), Kanāda (3196), Dānija (583), Somija (1317), Īrija (280), Nīderlande (450), Jaunzēlande (1431), Norvēģija (41), Spānija (99), Zviedrija (103), Apvienotā Karaliste (5548) un ASV (9144) (Fazel & Danesh, 2002).

risinātas ar medikamentu palīdzību un dažāda veida speciālistu konsultācijām/ terapijām (Durcan & Zwemstra, 2014).

Lai nodrošinātu pietiekamu kvalificētu speciālistu skaitu, kas var sniegt atbilstošu atbalstu cilvēkiem ar garīgās veselības traucējumiem, var tikt izmantotas dažādas stratēģijas. Dānijā visas ieslodzītās personas, kurām būtu nepieciešama papildus psiholoģiskā/psihiatriskā aprūpe, tiek nosūtītas uz Herstedvester cietumu (Herstedvester Prison), kurā tiek nodarbināti no 8-9 psihologi (uz apmēram 150 ieslodzītajām personām) un citi ar šo nozari saistītie speciālisti, kas var sniegt atbilstošu un profesionālu atbalstu. Pārējos cietumos ieslodzītie var apmeklēt psihologu vai citus speciālistus ārpus ieslodzījuma vietām (DPP, 2019). Grenlandē (autonomajā Dāņu teritorijā) cietumi pat nepastāv (Lauritsen, 2012).⁵⁸

Nav definēta 'ideāla' ieslodzīto personu un darbinieku proporcija, bet ANO pētījums liecina, jo zemāka ir šī attiecība, jo vairāk negadījumu notiek ieslodzījuma vietā, piemēram, Oklohomā, kur slepkavību līmenis ir visaugstākais (14 uz 100 000 ieslodzītajām personām salīdzinoši ar vidējo līmeni, kas ir 4) ir arī viszemākais darbinieku skaits attiecībā pret ieslodzīto personu skaitu. Ja nav pietiekama daudzuma darbinieku ieslodzījuma vietās, tad ir daudz grūtāk nodrošināt drošu un resocializācijai piemērotu vidi (Penal Reform International, 2016).⁵⁹

⁵⁸ Tikai 1967. gadā tika izveidotas pirmās Grenlandes institūcijas likumpārkāpējiem, bet tās netika dēvētas par cietumiem. Par iestādes svarīgāko principu tika izvirzīta resocializācija un saiknes uzturēšana ar apkārtējo sabiedrību, bet kopš 1. institūcijas izveides arī Grenlandē ir krietni pieaudzis likumpārkāpēju skaits institūcijās (no 18 (1967) līdz 180 (2010)) un mainījusies ir institūciju darbība – tikai 1/3 no likumpārkāpējiem 2010. gadā varēja pamest institūcijas un tikai 1/5 no likumpārkāpējiem bija darbs ārpus institūcijas (Lauritsen, 2012).

⁵⁹ Eiropas Padomes Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai ziņojumos par Latviju regulāri piemin nepietiekamo darbinieku skaitu ieslodzījumu vietās (skatīt CPT, 2009;

Anglijā un Velsā tiek aprobētas īpašas programmas kā ieslodzījumu vietās, tā arī ārpus tām, lai atbalstītu prasmju attīstīšanu un prosociālo identitāti cilvēkiem ar mācīšanās grūtībām. Piemēram, ir tādas programmas kā Becoming New Me + (Kļūstot par jaunu es) un New Me Strengths (Jaunā es spēks) Democratic Therapeutic Community Model Plus (Demokrātiskais terapeitiskās kopienas modelis plus, Healthy Sex Programme (Veselīga seksa programma) (vairāk par programmām skatīt 2019. gada ziņojumā par akreditētajām programmām) (CSAAP, 2019). Šādas programmas palīdz cilvēkiem ar mācīšanās grūtībām un ar garīgās veselības traucējumiem viegli apgūt programmas un atbilstoši savam sapratnes līmenim.

3. Palīdzība pēc soda izciešanas

Būtu jāņem vērā, ka atbrīvošana, ieslodzījumā esošajām personām, īpaši personām ar garīgās veselības aprūpes vajadzībām, ir kā “krīzes laiks” (Durcan, 2016). Tāpēc valstij būtu jānodrošina pasākumu kopums, kas atbalstītu īpaši tos cilvēkus, kuriem ieslodzījuma vietās ir identificēta kāda no garīgās veselības aprūpes vajadzībām (īpaši smagās un hroniskās slimību formas t.i. psihiskie traucējumi, klīniskās depresijas).

2011). Arī pēdējā 2016. gada ziņojumā ir norādīts, ka ‘apmeklētajos cietumos ieslodzījuma zonās bieži pieejams ļoti neliels skaits uzraugu [...] Rīgas Centrālcietumā, kur jau tāpat zemo nominālo uzraugu un ieslodzīto attiecību (t. i., 1:6) vēl vairāk pasliktina tas, ka apmēram 50 uzraugu amata vietas ir vakantas.’ (CPT, 2017: 37).

Atbrīvošanas process var būt grūts arī tām personām, kurām nav konstatēti smagi un hroniski garīgie traucējumi. Daudzas personas tiek atbrīvotas no ieslodzījuma vietas bez noteiktas dzīvesvietas. Pētījuma rezultāti par Valmieras cietumu liecināja, ka 27% ieslodzīto personu nebija mājokļa un vēl 16% mājokļa jautājumu raksturoja kā nestabilu. Kopumā līdz pat pusei no atbrīvotajām personām ir problēmas ar dzīvesvietu (Valtenbergs et al., 2006),⁶⁰ tādēļ daudzās valstīs tiek veidotas “pusceļa mājas”, kā arī pārvietošanas cietumi (resettlement prisons), kuru mērķis ir nodrošināt personu pakāpenisku atgriešanos sabiedrībā. Lietuvā tiek veidota īpaša vienība ieslodzījuma vietā, kas sagatavo ieslodzītās personas atbrīvošanai. Ieslodzītajām personām, kas tiek pārvietotas uz šo vienību, ir zems vai vidējs riska līmenis un viņi netiek apsargāti, bet tikai uzraudzīti atšķirībā no tām personām, kas atrodas ieslodzījumu vietā (MJPD, 2018). Arī Beļģijā ir izveidotas nelielas vienības ieslodzījuma vietās, kurās pa dienu ar tiesas atļauju var atrasties personas, lai mācītos, strādātu vai terapijas nolūkos, bet nav izveidotas atsevišķas pusceļa mājas (BPS, 2015).⁶¹ Turpretim Dānijā jau kopš 1970. gadiem darbojas pusceļa mājas (DPP, 2015), kuru mērķis ir nodrošināt veiksmīgu integrāciju sabiedrībā.

Skotijā gan sievietēm, gan vīriešiem ir izveidotas vienības (Community Integration Units CIU), kuras atbilstoši individuāli

⁶⁰ Nabadzība un sociālā atstumtība ir viena no galvenajām problēmām pēc soda izciešanas (Stewart, 2016).

⁶¹ Igaunijā, piemēram, visas ieslodzījuma vietas vīriešiem (95%) ir slēgta tipa cietumi, no kuriem tikai viens ir ar atklāta tipa struktūrvienību. Igaunijā veica nozīmīgas reformas ieslodzījumu vietu struktūrā samazinot ieslodzījumu vietas no 10 uz 4 un modernizējot tās (2 no 4 cietumiem ir ar modernu iekārtojumu, galvenokārt, finansētu ar ES fondu līdzekļiem). Ieslodzītās personas arī vairs nav pakļautas ‘karcerālajam kolektīvismam’ jeb kopmītņu tipa dzīvei, jo kamerās atrodas 1-2 personas, bet arī šai pieejai ir savi trūkumi, un joprojām tiek nodarīts kaitējums cilvēkiem, kas atrodas ieslodzījumu vietās. Īpaši tiek izcelta izolācija negatīvā ietekme un fizisko aktivitāšu trūkums (Stewart, 2016).

sagatavotajiem integrācijas plāniem (Personal Community Integration Plans) cenšas nodrošināt likumpārkāpēju integrāciju sabiedrībā. Šādā veidā tiek veidota pakāpeniski kontrolēta integrācija sabiedrībā un tiek pārbaudīta ieslodzītā spēja patstāvīgi dzīvot, nostiprinot attiecīgās sociālās un dzīves prasmes (SPS, 2018).⁶² Šādas vienības parasti ir nelielas un ir izvietotas dažādos valsts reģionos, piemēram, - Dānijā 8 pusceļa mājas ir 187 vietās, tās ir vispārīgas vai arī ir piemērotas kādai specifiskai likumpārkāpēju grupai (narkotiku lietošanas ārstēšanai vai, piemēram, tās ir piemērotas dzīvošanai ar ģimeni) (DPP, 2018).⁶³

Pētījumi liecina, ka daudzi no tiem, kuri nonāk ieslodzījumu vietās ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, izdara atkārtotus likumpārkāpumus (Beard *et al.*, 2019; Prison Reform Trust, 2018). Bieži vien to izraisa koordinēta atbalsta un mentoringa trūkums šajā agrīnajā periodā pēc atbrīvošanas. Skotijā, piemēram, kopš 2015. gada ar īslaicīgu brīvības atņemšanu sodītās personas tiek īpaši atbalstītas – šādām personām tiek nozīmēti TSO (Throughcare Support Officers) un TSM (Throughcare Support Managers), kuru uzdevums ir atbalstīt un motivēt personas turpināt saņemt nepieciešamo atbalstu ārpus ieslodzījumu vietām. Lai nodrošinātu nepārtrauktību, Skotijas ieslodzījumu vietu pārvaldei ir

⁶² ASV 58% no uzsāktajām programmām pusceļa mājās tiek veiksmīgi pabeigtas (Dowdy *et al.*, 2002).

⁶³ Saskaņā ar ieslodzīto resocializācijas pamatnostādņēm 2015.-2020. gadam Latvijai 2019. gadā bija jānodrošina vismaz 70 bijušās ieslodzītās personas (no 2015 līdz 2018 šis skaits bija 0) ar atbalsta programmu un dzīvesvietu SRC. Bet jau 2005 -2007. gadā ES EQUAL projekta ietvaros tika plānots izveidot 4 SRC Valmieras, Liepājas, Gulbenes un Rīgas rajonos (VPD, 2019a), tāpēc rodas jautājums, kas notiek ar šādām iniciatīvām pēc projekta ieviešanas. Tā pat TM 2005. gada publiskais pārskats liecināja, ka tika noslēgti 10 līgumi par sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanu probācijas klientiem sociālās rehabilitācijas centros „Ratnieki”, „Rīgas pilsētas misija”, „Zilais krusts”, „Akrona”, „Labā cerība”, „Kalna svētību kopiena” un EQUAL projekta ietvaros - Valmieras, Liepājas pilsētas sociālā dienesta SRC, „Klintis”, „Rīgas pilsētas misija”. Uz SRC tika nosūtīti 178 klienti. No tiem 38 [22%] pilnībā pabeidza piedāvātās sociālās rehabilitācijas programmas, 54 [31%] – tika atskaitīti vai patvaļīgi pameta SRC, bet 86 [49%] 2005. gada sākumā vēl atradās centros (TM, 2005: 18).

noslēgti 'Partnerības līgumi' (Partnership Pack Agreements) ar daudzām NVO vai labdarības organizācijām, kas regulē sniegto pakalpojumu veidus (SPS, 2018).⁶⁴

Ir būtiski norādīt, ka, lai nenotiktu atkārtoti likumpārkāpumi, ir jāpievērš uzmanība tādiem aspektiem kā personas:

- dzīvesvietai pēc atbrīvošanās;
- izglītībai, apmācībām un nodarbinātībai;
- garīgajai un fiziskajai veselībai;
- atkarību ārstēšanai;
- pieejamiem finansiālajiem līdzekļiem, sociālajiem pabalstiem, kā arī esošajām parādsaistībām;
- bērniem un ģimenes stāvoklim;
- attieksmei, domāšanai un izturēšanās veidam (Home Office, 2004).

Ja valsts spēj atbilstoši nodrošināt iepriekš minētos aspektus, tad tiek ievērota ANO (1948) Vispārējā cilvēktiesību deklarācija un nosacījums, ka 'katram cilvēkam ir tiesības uz tādu dzīves līmeni, tostarp uzturu, apģērbu, mājokli, medicīnisko aprūpi un sociālajiem pakalpojumiem, kas nepieciešami viņa un viņa ģimenes veselībai un labklājībai, kā arī tiesības uz nodrošinājumu saistībā ar bezdarbu, slimību, invaliditāti, atraidnību, vecuma iestāšanos vai citos eksistences līdzekļu zaudējuma gadījumos, kas radušies no viņa neatkarīgu apstākļu

⁶⁴ Šādas sistēmas ieviešanai ir nepieciešams attīstīt organizāciju infrastruktūru, kas spēj sniegt nepieciešamo atbalstu, bet ne tikai ar likumu konfliktā nonākušajām personām, bet arī citām personām, kuras saskarās ar līdzīgām problēmām brīvībā. Latvija pagaidām ir ieviesusi līdzgaitniecību (līdzīgu mentoru sistēmu ir ieviesusi arī Igaunija). Ar ESF projekta atbalstu līdz 2022. gadam, Latvijas leVP plāno apmācīt vismaz 150 līdzgaitniekus, kā arī attīstīt organizācijas līdzgaitnieku koordinēšanas procesu (leVP, 2019).

dēļ'.⁶⁵ Būtībā Rietumu valstis cenšas attīstīt vienotu pakalpojumu grozu, kas attiecas uz visiem grūtībās nonākušajiem cilvēkiem (ne tikai likumpārkāpējiem), kas sevī ietver pamatpakalpojumus - ēdiena bankas, naktsmītnes iespējas, sociālos pabalstus, vispārēju valsts apmaksātu veselības aprūpi, kā arī valsts apmaksātu atkarību ārstēšanu, tiem, kas labprātīgi vēlas to darīt. Šādu pakalpojumu izveide un pieejamība ir nozīmīga visiem tiem, kuri savā dzīves laikā saskaras ar šāda veida grūtībām, tādēļ šādi pakalpojumi nav jāveido speciāli priekš likumpārkāpējiem, bet gan visām tām personām, kurām šie pakalpojumi ir nepieciešami. Skotijā, piemēram, tika identificēts, ka tiem profesionāļiem, kuri strādā ar likumpārkāpēju integrāciju sabiedrībā, būtu jāapzina un jāorientē klienti uz to, lai viņi izmantotu vairāk plašākai sabiedrībai pieejamos pakalpojumus (SPS, 2018).

4. Nodarbinātība

Ieslodzīto nodarbinātība ir viens no problēmjautājumiem kā soda izpildes laikā, tā arī pēc tā. Bieži vien finanšu un darbinieku trūkuma dēļ ieslodzījumu vietu administrācija nevar nodrošināt apmācību un darba iespējas visām ieslodzījumā esošajām personām (Cavadino, Dignan & Mair, 2013). Piemēram, 34 Grieķijas cietumos, kuros atrodas 12500 ieslodzīto, ir 5300 darba vietas. Pārsvarā darbs ir saistīts ar cietumu uzturēšanu un šis darbs netiek finansiāli atalgots, bet gan atlīdzības vietā

⁶⁵ ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 25 (1) punkts.

tiek samazināti soda termiņi,⁶⁶ kā arī četros Grieķijas cietumos darbojas fermas, kur ieslodzītās personas var apgūt lauksaimniecības darbus, vienā cietumā ir izveidota maiznīca un vēl vienā darbojas matraču ražotne (Koulouris & Aloskofis, 2013).

Grieķijā ar likumpārkāpēju reintegrāciju sabiedrībā oficiāli darbojas tikai 1 organizācija - EPANODOS,⁶⁷. EPANODOS darbojas kā ieslodzījuma vietās, tā arī ārpus tām, īstenojot programmas, apmācības, kā arī nodrošinot bijušajiem ieslodzītajiem mājokli un iztiku uz īsu laiku pēc atbrīvošanas, tādejādi palīdzot viņiem atrisināt problēmas, ar kurām viņi var saskarties atgriežoties sabiedrībā pēc soda izciešanas (MJTHRGDCPP, 2018). 2016. gada pētījums Igaunijā liecina, ka 72% ieslodzīto personu pirms nonākšanas ieslodzījuma vietās bija bez darba (tikai 16% iepriekšēji bija strādājošie, 4% bija ar invalīditāti un 3% bija studenti) (Ministry of Justice, 2016 citēts Stewart, 2016).

Kā jau iepriekš tika minēts, Latvijā kopš 2009. gada VPD vairs nepilda postpenitenciārās funkcijas⁶⁸, kas ir ļoti problemātiski, jo šo funkciju izpildei netika deleģēta neviena cita institūcija, kas nozīmē to, ka Latvijas postpenitenciāro sistēmu var raksturot kā sadrumstalotu, jo nav izveidota iestāžu sistēma, kas sniegtu vienotu palīdzību visām personām, kuras tiek atbrīvotas no cietuma dažādos Latvijas reģionos (LPA, 2018). Tādēļ arī Latvija varētu izvērtēt iespēju izveidot jaunu organizāciju, kas

⁶⁶ Tā kā Latvijā vēl joprojām ir ļoti gari piesprieštie ieslodzījuma termiņi šī būtu viena no opcijām kā samazināt ilgos soda termiņus papildus iekonomējot valsts līdzekļus.

⁶⁷ EPANODOS izveidota ar Prezidenta dekrētu Nr. 300/2003. Vairāk informācijas skatīt EPANODOS mājaslapā <http://www.epanodos.org.gr/en/web/guest/yperesies>.

⁶⁸ Pēc grozījumiem likumā „Par valsts budžetu 2009.gadam” , kas tika veikti ievērojot MK 2009.gada 30.aprīļa sēdes protokolu Nr.28, punktu 3.§ 7, VPD postpenitenciārās palīdzības funkcija tika likvidēta (VPD, 2012).

nodrošinātu postpenitenciāro palīdzību, kā arī kvalitatīvu un akreditētu programmu ieviešanu ieslodzījumu vietās un ārpus tām.

Anglijā un Velsā, piemēram, īpašu atzinību ir nopelnījusi Clinks programma,⁶⁹ kura darbojas arī ārpus ieslodzījuma. Ieslodzījuma vietās tā uzņem programmās tās ieslodzītās personas, kurām atlikušais soda termiņš ir mazāks par gadu un turpina strādāt ar tām pirmos 12 mēnešus pēc atbrīvošanas. Clinks sadarbojoties ar HMPPS piedāvā četras akreditētas pamatprogrammas:

- Pārtikas un dzērienu serviss;
- Ēdiena gatavošana un kulinārija;
- Pārtikas higiēnas pamati;
- Dārzkopība.

Papildus tiek piedāvāta arī intensīva atbalsta programma pēc atbrīvošanas, ieskaitot palīdzību ar dzīvesvietu, parādiem, atkarību izraisošo vielu lietošanu, nodarbinātību, budžeta veidošanu un dzīves prasmju attīstību, kas ir ļoti būtiski, lai mazinātu recidīva iespējamību. Recidīva līmenis vienu gadu pēc Clinks programmas bija 16% un atkārtoto likumpārkāpumu skaits bija ievērojami zemāks (skatīt Ministry of Justice, 2018). Clinks ir arī attīstījuši restorānu ķēdi ieslodzījuma vietās, kur tiek nodarbinātas ieslodzījumā esošās personas, kā arī tās personas, kuras jau ir atbrīvojušās no ieslodzījumu vietām. Mančesteras pilsētas centrā ir arī atvērusies pirmā Clinks kafejnīca, kura ne tikai nodarbina bijušos ieslodzītos, bet arī palīdz cilvēkiem, kuriem nav noteiktas dzīvesvietas (Heward, 2018). Arī Latvijā varētu izvērtēt sadarbību ar labdarības organizācijām, kuras spētu līdzīgi kā Clinks

⁶⁹ Vairāk informācijas Clinks mājaslapā: <https://www.clinks.org/>.

sagatavot ieslodzījumā esošās personas dzīvei sabiedrībā un darbam pēc soda izciešanas.

Būtu jāatgādina 'nerakstītais likums', ka ieslodzījumā esošiem cilvēkiem valsts nevar nodrošināt labākus dzīves apstākļus, kā brīvībā esošiem cilvēkiem, tādēļ vairojot vispārīgo labklājību valstī būtu iespēju robežās jāpaaugstina labklājības līmeni ieslodzījumu vietās.

Kopsavilkums

- Lai resocializācijas pasākumi būtu pēc iespējas efektīvāki, tiem ir jābūt ieviesti ievērojot brīvprātības principu un tos nevajadzētu noteikt kā obligātus pasākumus.
- Lai motivētu un veicinātu notiesāto personu iesaisti resocializācijas pasākumos, tos būtu nepieciešams sasaistīt ar papildus privilēģijām. Lai gan Latvijas apstākļos būtu nepieciešams izvērtēt, kādas papildu privilēģijas ieslodzītās personas varētu saņemt, kas nebūtu pretrunā ar 'karcerālā kolektīvisma' specifiku un kas atbilstu pieejamajiem finanšu un materiālajiem resursiem. Piemēram, būtu nepieciešams pilnveidot un konkrētāk sasaistīt resocializācijas pasākumus ar Latvijā ieviesto pamudinājumu sistēmu. Lai to veiktu būtu nepieciešams skaidrāk definēt, cik pateicības ir nepieciešamas, lai iegūtu kādu no papildus privilēģijām. Patreiz šis aspekts nav skaidri noteikts un regulēts. Papildus kā būtisku motivējošu aspektu var minēt finansiālu

atlīdzību par iesaisti resocializācijas pasākumos, piemēram, samaksu par ieslodzījuma vietu aktivitāšu un programmu apmeklējumu un gala pārbaudījumu (ja tādi ir) nokārtošanu.

- Resocializācijas procesā būtiska loma ir kā institūcijas videi (īpaši tas attiecas uz ieslodzījuma vietām, kurām ir jābūt nelielām un pēc iespējas pietuvinātām dzīves apstākļiem sabiedrībā), tā arī darbinieku skaitam un to attieksmei pret darbu un personām, kuras ir veikušas likumpārkāpumus. Skandināvijas valstīs, piemēram, likumpārkāpēji tiek uztverti kā viena no cilvēku grupām, kurai ir nepieciešams sniegt sociālo palīdzību, gluži tāpat kā citām cilvēku grupām, kas saskarās ar sociālajām grūtībām, un profesionāļu mērķis ir palīdzēt izmainīt cilvēku uzvedības modeli veidojot atbalstošu pasākumu kopumu kā ieslodzījuma vietās tā ārpus tām, kas sekmē šī mērķa sasniegšanu, nevis cilvēku sodīt.
- Latvijā, tāpat kā Lietuvā un Igaunijā, ir nepieciešams turpināt attīstīt resocializācijas sistēmas ieviešanu kriminālsoda izciešanas laikā, kā arī pēc tam. Ja Skandināvijas un Rietumu valstīs šī sistēma ir attīstījusies gadu desmitiem, tad Baltijas valstīs pēc Padomju Savienības sabrukuma šī sistēma tika strauji 'importēta' no ārvalstīm. Daudzas funkcijas tika ieviestas starptautisko prasību dēļ vai tādēļ, ka tās tika atbalstītas ES vai citu projektu ietvaros, kas veicināja resocializācijas sistēmas sadrumstalotību un plaisas padziļināšanos starp retoriku un praksi. Līdzīgas problēmas ir arī citās bijušajās Padomju Savienības valstīs, kurās strauji mainoties politiskajam un socioekonomiskajam ietvaram, krimināltiesību prakse nespēja īstenot politikas nostādnes (tādu iemeslu dēļ kā,

piemēram, cilvēkresursu, matereālā un finanšu nodrošinājuma trūkuma, un vispārējās kultūras neatbilstības politiskajam ietvaram dēļ).

- Tā kā pēc grozījumiem likumā „Par valsts budžetu 2009. gadam” tika likvidēta VPD postpenitenciārās palīdzības funkcija, un šo funkciju izpilde netika deleģēta nevienai citai institūcijai, kas ir ļoti problemātiski, jo nav izveidota vienota iestāžu sistēma, kas sniegtu palīdzību visām personām, kuras tiek atbrīvotas no cietuma dažādos Latvijas reģionos. Latvija, līdzīgi kā Grieķija, varētu izvērtēt iespēju izveidot vienu organizāciju, kuras funkcijās ietilptu likumpārkāpēju reintegrācija sabiedrībā. Papildus Latvija varētu izvērtēt iespēju pārņemt Anglijas un Velsas modeli par Rehabilitācijas transformāciju (‘Transforming rehabilitation’), kā rezultātā daudzi probācijas pienākumi tiktu deleģēti privātajam sektoram, tostarp NVO. Rehabilitācijas transformācija Anglija un Velsā nozīmēja, ka probācija tika sadalīta 2 daļās - valsts daļā, kas saglabāja augsta riska likumpārkāpēju uzraudzību un privātā sektora uzraudzības daļā, kurā ietilpa zema un vidēja riska likumpārkāpēji. Šī sistēma tika ieviesta un uzturēta, ievērojot kompleksu apakšlīgumu sistēmu rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanai. Šādas sistēmas ieviešanai un uzturēšanai ir nepieciešami ievērojami resursi, kas pagaidām neatbilst Latvijā valsts budžetā pieejamiem resursiem resocializācijas vajadzībām.
- Latvijā trūkst vienotas izpratnes par to, kādam būtu jābūt resocializācijas sistēmas virzienam un, kādas metodes resocializācijā būtu jāizmanto. IeVP un VPD darbiniekiem trūkst

atbilstošu apmācību, lai ieviestu politiskās nostādnes un konkrētus resocializācijas modeļus praksē, kas spētu samazināt plaisu starp retoriku un praksi. Lielbritānijā katra ieslodzījuma vietu darbinieka apmācības ilgst apmēram 12 nedēļas, bet Norvēģijā apmācības ilgst divus līdz trīs gadus.

- Tā kā Latvijā nav izveidota vienota atbalsta sistēma, kas spētu atbalstīt un uzraudzīt personas, kas izdara likumpārkāpumus sabiedrībā, par kriminālsoda izpildes aizstāšanu ar soda izpildi citās institūcijās Latvijas apstākļos būtu pāragri spriest. Kā jau iepriekš ar dažādu piemēru palīdzību (narkotisko vielu lietošanas dekriminalizācija, bērniem un jauniešiem draudzīgas tiesību sistēmas izveide) skaidrots, tad vēlams rezultāts ir novērst bērnu un jauniešu, kā arī pieaugušo nonākšanu krimināltiesību sistēmā, nevis aizstāt ieslodzījumu vietas ar citām soda izpildes institūcijām. Latvijas soda sistēma ir smagnēja un piesprieš brīvības atņemšanas termiņi vēl joprojām ir ievērojami garāki nekā citās Skandināvijas vai Rietumu valstīs, tāpēc vēlams būtu samazināt garos brīvības atņemšanas termiņus, piemēram, samazinot soda termiņu uz pusi, ja persona ieslodzījuma vietā pakļaujas režīmam un veiksmīgi iesaistas resocializācijas pasākumos, kā tas ir pieņemts citās Eiropas valstīs. Arī Latvijas VPD salīdzinoši ar citu valstu VPD ir noslogots, tāpēc būtu jāizvērtē VPD darbība, tostarp, vai daļu no kontroles funkcijām nevarētu deleģēt valsts policijai, lai VPD varētu, piemēram, veltīt vairāk resursu probācijas programmu izstrādes nodrošināšanai un licencētu programmu īstenošanai (ārvalstu prakse gan liecina, ka programmu

novērtēšanai/ licencenzēšanai labāk piesaistīt neatkarīgus programmu izvērtētājus, parasti no universitātēm vai citām neatkarīgām organizācijām, kas objektīvi un bez interešu konflikta var tās novērtēt).

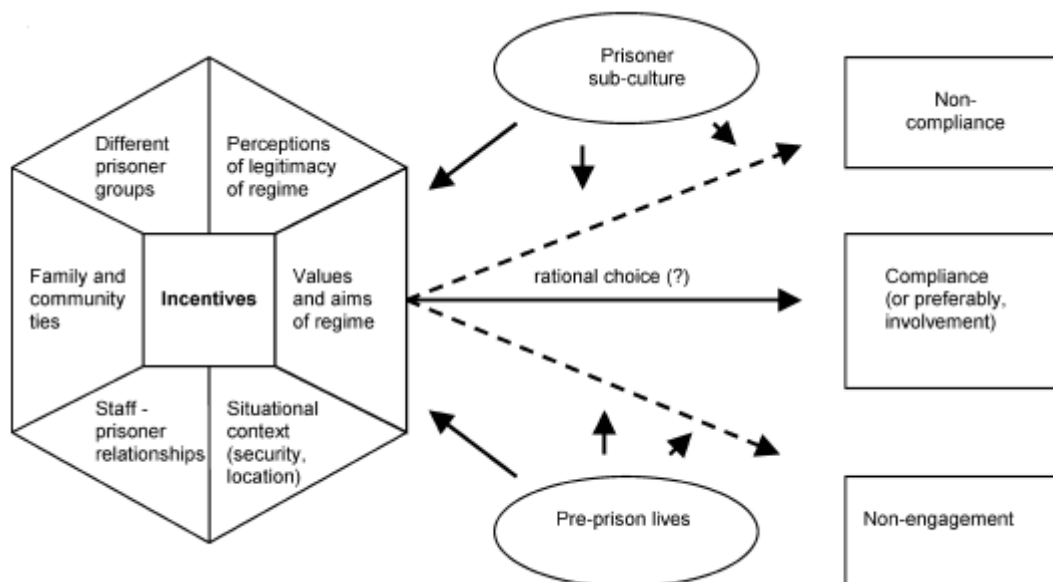
1. pielikums

Likumpārkāpēju resocializācija ir tikpat sena, kā pašas 'modernās' ieslodzījuma vietas, kuras Eiropā kopš 18. gadsimta beigām pakāpeniski aizstāja miesas sodus (Foucault, 1979). Tieši ieslodzījuma vietu izveide nozīmēja, ka soda mērķis ir ne tikai sodīt un atturēt cilvēkus no likumpārkāpumiem, bet arī tos reformēt un mainīt (Godfrey & Lawrence, 2015). Laika gaitā ideja par likumpārkāpēju resocializāciju ir saglabājusies, mainījušās ir tikai pielietotās metodes un valstu atbilstošā likumdošana, kas regulē šī mērķa sasniegšanu.

Rietumu valstīs 19. gadsimtā attīstījās divi pamat modeļi ieslodzījuma organizēšanā: 'klusā sistēma' ('silent system', kuras režīms noteica dienas laikā strādāšanu kopā, bet nesarunājoties ar citām ieslodzītajām personām, un vakarā nakšņošanu izolācijā vienvietīgās kamerās) un 'nošķirtā sistēma' ('separate system', kuras režīms noteica patstāvīgu izolāciju un strādāšanu vienvietīgās kamerās līdz ieslodzījuma termiņa beigām, lai mazinātu saziņas iespējas ar citām ieslodzītajām personām) (Zedner, 1998). Eiropā dominēja 'nošķirtā sistēma', bet ASV un Kanādā 'klusā sistēma' (Johnston, 2000). Ieslodzījumu vietas tika atbilstoši celtas, lai nodrošinātu iespēju praktiski ieviest šīs metodes, kuras atbilda ieslodzījuma vietu vai pat visas krimināltiesību sistēmas kopējai filozofijai (Wener, 2012). Pretēji šiem modeļiem Krievijas impērija (kuras sastāvā pēc Lielā Ziemeļu kara 1700-1721 tika iekļauta arī visa tagadējā Latvijas teritorija) par pieņemamu uzskatīja kolektīvo ieslodzījumu un uz izsūtīšanas balstītu modeli, kas nodrošināja lētu darbaspēku impērijas infrastruktūras attīstībai un dabas resursu ieguvei cilvēkiem vēl neapgūtajos, tālajos Sibīrijas reģionos (Piacentini & Pallot,

2014). Šo iemeslu dēļ ieslodzījumu vietu arhitektūrai un dizainam Krievijas impērijā īpaša nozīme netika piešķirta un bieži vien jau uzceltas ēkas tika pielāgotas ieslodzījuma vajadzībām, kuru var dēvēt par 'oportunistisku' praksi (Johnston, 2000). Krievijas impērijā gluži tāpat kā vēlāk Padomju Savienībā resocializācijas mērķis tika sasniegts ar smagu un produktīvu darbu (Pallot, 2015).

2. pielikums

Stimulu un nopelnīto privilēģiju sistēma (Bosworth & Liebling, 1994
citēts Liebling, 2008)

Izmantotās literatūras saraksts

Aebi, M. F., Hashimoto, Y. Z. & Tiago, M. M. (2019) *Probation and prisons in Europe, 2018: key findings of the SPACE reports*. Strasbourg: Council of Europe. Available at: http://wp.unil.ch/space/files/2019/05/Key-Findings_SPACE-II_190520-1.pdf (Accessed: 22/07/2019).

Alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu, azartspēļu vai datorspēļu atkarības slimnieku ārstēšanas kārtība. *Ministru kabineta noteikumi Nr.70*. Pieņemti 24.01.2012. Pieejami: <https://likumi.lv> (skatīts 28/08/2019).

Andrews, D. A. (2011) 'The impact of nonprogrammatic factors on criminal-justice interventions'. *Legal and Criminological Psychology*, 16 (1), pp. 1-23.

Andrulionis, G., Giedrytė, R. & Nikartas, S. (2014) *Vulnerable groups of inmates. Country report - Lithuania*. Center for the Study of Democracy. Available at: <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=511964> (Accessed: 23/07/2019).

Annisson, J., Burke, L. & Senior, P. (2014) 'Transforming rehabilitation: another example of English 'exceptionalism' or a blueprint for the rest of Europe?'. *European Journal of Probation*, 6 (1), pp. 6-23.

ANO (1989) *Konvenciju par bērna tiesībām*. Ņujorka: Augstākā Padome. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/270592> (skatīts 25/08/2019).

ANO (1948) *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. Parīze: Augstākā Padome. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija> (skatīts 28/08/2019).

Autrique, M., Vanderplasschen, W., Broekaert, E. & Sabbe, B. (2007) 'The drug-free therapeutic community: findings and reflections in an evidence-based era'. *International journal of therapeutic communities*, 29 (1), pp. 5-15.

Auty, K. M. & Liebling, A. (2019) 'Exploring the relationship between prison social climate and reoffending*'. *Justice Quarterly*, pp. 1-24.

Bates, A., Williams, D., Wilson, C. & Wilson, R. J. (2013) 'Circles South East: the first 10 years 2002-2012'. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 58 (7), pp. 861-885.

BBC (2019) *How Norway turns criminals into good neighbours*. Available at: <https://www.bbc.co.uk/news/stories-48885846> (Accessed: 12/08/2019).

Beard, J., Sturge, G., Lalic, M. & Holland, S. (2019) *General debate on the cost and effectiveness of sentences under 12 months and consequences for the prison population*. London: The House of Commons. Available at: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CDP-2019-0063> (Accessed: 25/07/2019).

Best, D., Irving, J. & Albertson, K. (2017) 'Recovery and desistance: what the emerging recovery movement in the alcohol and drug area can learn from models of desistance from offending'. *Addiction Research & Theory*, 25 (1), pp. 1-10.

Bilby, C., Caulfield, L. & Ridley, L. (2013) *Re-imagining futures: exploring arts interventions and the process of desistance*. London: The Arts Alliance. Available at: <http://www.artsevidence.org.uk/media/uploads/re-imagining-futures-research-report-final.pdf> (Accessed: 13/08/2019).

Bilici, R., Yazici, E., Tufan, A. E., Mutlu, E., Izci, F. & Uğurlu, G. K. (2014) 'Motivation for treatment in patients with substance use disorder: personal volunteering versus legal/familial enforcement'. *Neuropsychiatric disease and treatment*, 10 pp. 1599-1604.

Bonta, J., Bourgon, G. & Rugge, T. (2019) 'From evidence-informed to evidence-based: the strategic training initiative in community supervision', in Ugwuodike, P., Raynor, P. and Annison, J. (eds.) *Evidence based skills in criminal justice*. Bristol: Policy Press, pp. 169-191.

Bonta, J., Bourgon, G., Rugge, T., Scott, T.L., Yessine, A. K., Gutierrez, L. & Li, J. (2011) 'An experimental demonstration of training probation officers in evidence-based community supervision'. *Criminal Justice and Behavior*, 38 (11), pp. 1127-1148.

Bonta, J., Rugge, T., Scott, T.-L., Bourgon, G. U. Y. & Yessine, A. K. (2008) 'Exploring the Black Box of Community Supervision'. *Journal of Offender Rehabilitation*, 47 (3), pp. 248-270.

Borstel, M., Burkhardt, S.U. & Graebisch, C. (2014) *Vulnerable Groups of Inmates. Country report - Germany* Center for the Study of Democracy. Available at: https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/old_reinserted/14_2GER_22146.pdf (Accessed: 24/07/2019).

Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S. M. & Santos, M. (2005) 'Doing prison research: views from inside'. *Qualitative Inquiry*, 11 (2), pp. 249-264.

BPS (2015) *Halfway houses. Responses by agencies: Belgian prison service*. European Organisation of Prison and Correctional Service. Available at: <https://www.europpris.org/epis/kms/?detail=75> (Accessed: 05/08/2019).

Bullock, K. & Bunce, A. (2018) 'The prison don't talk to you about getting out of prison': on why prisons in England and Wales fail to rehabilitate prisoners'. *Criminology & Criminal Justice*, pp. 1-17.

Case, S. & Haines, K. (2018) 'Transatlantic 'Positive youth justice': a distinctive new model for responding to offending by children?'. *Crime Prevention and Community Safety*, 20 (3), pp. 208-222.

Cavadino, M., Dignan, J. & Mair, G. (2013) *The penal system: an introduction*. eds. Cavadino, M., Dignan, J. and Mair, G., 5th edn. London: SAGE.

Centrālā statistikas pārvalde (2019) SKG08. Notiesāto personu skaits sadalījumā pēc tiesas noteiktajiem soda veidiem. Pieejams: http://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala__likump/SKG080.px/table/tableViewLayout1/ (skatīts 28/08/2019).

Cheliotis, L. K. (2012) *The arts of imprisonment: control, resistance and empowerment*. Farnham: Ashgate.

Clinks (2019) London. Available at: <https://www.clinks.org/> (Accessed 27/08/2019).

Cox, A. & Gelsthorpe, L. (2008) *Beats & bars - music in prisons: an evaluation*. Cambridge: University of Cambridge. Available at: <http://www.artsevidence.org.uk/media/uploads/evaluation-downloads/mip-beats-&-bars-2008.pdf> (Accessed: 14/08/2019).

Crewe, B. (2005) 'Prisoner society in the era of hard drugs'. *Punishment & Society*, 7 (4), pp. 457-481.

Crewe, B. (2009) *The prisoner society power, adaptation and social life in an English prison*. Oxford: Oxford University Press.

Crow, I. (2001) *The treatment and rehabilitation of offenders*. London: Sage Publishing.

CSAAP (2019) *Correctional services accreditation and advice panel (CSAAP): currently accredited programmes*. London: Ministry of Justice. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/782896/descriptions-accredited-programmes.pdf (Accessed: 23/07/2019).

CPT (2017) *Par Eiropas Komiteja spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanai (CPT) vizīti Latvijā no 2016. gada 12. līdz 22. aprīlim*. Strasburgā: Eiropas Padome. Available at: <https://www.coe.int/en/web> (skatīts 02/08/2019).

CPT (2011) *Report to the Latvian Government on the visit to Latvia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 3 to 8 December 2009*. Strasbourg: Council of Europe. Available at: <https://www.coe.int/en/web> (Accessed: 15/08/2019).

CPT (2009) *Report to the Latvian Government on the visit to Latvia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 November to 7 December 2007*. Strasbourg: Council of Europe. Available at: <https://www.coe.int/en/web> (Accessed: 15/08/2019).

Department of Health (2006) *Clinical management of drug dependence in the adult prison setting including psychosocial treatment as a core part*. London: Department of Health. Available at: <http://www.dldocs.stir.ac.uk/documents/adultprisons.pdf> (Accessed: 28/08/2019).

DNCS (2019) *Behavior modification programs. Responses by agencies: Directorate of Norwegian correctional services*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=312> (Accessed: 24/07/2019).

Dowdy, E. R., Lacy, M. G. & Unnithan, N. P. (2002) 'Correctional prediction and the level of supervision inventory'. *Journal of Criminal Justice*, 30 (1), pp. 29-39.

DPP (2015) *Halfway houses. Responses by agencies: Department of prisons and probation (DK)*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=75> (Accessed: 05/08/2019).

DPP (2018) *Projects focused on inclusion of inmates into society. Responses by agency: Department of prisons and probation (DK)*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=285> (Accessed: 25/07/2019).

DPP (2019) *Psychology services for open prisons. Responses by agency: Department of prisons and probation (DK)*. European Organisation of Prison and Correctional Service. Available at: <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=292> (Accessed: 24/07/2019).

Dullum, J. & Ugelvik, T. (2012) 'Introduction. Exceptional prisons, exceptional societies?', in Dullum, J. and Ugelvik, T. (eds.) *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*. New York: Routledge, pp. 1-10.

Durcan, G. (2016) *Mental health and criminal justice*. London: Centre for Mental Health. Available at: https://www.centreformentalhealth.org.uk/sites/default/files/2018-09/Centre_for_Mental_Health_MH_and_criminal_justice_PDF.pdf (Accessed: 23/07/2019).

Durcan, G. & Zwemstra, J. C. (2014) 'Mental health in prison ', in Enggist, E., Møller, L., Galea, G. and Udesen, C. (eds.) *Prison health*. Copenhagen: World Health Organisation, pp. 87-95.

Dzenovska, I., Judins, A. & Zavackis, A. (2013) *Noziedzīgos nodarījumos cietušo vajadzību nodrošinājums: atbalsts viktimizācijas prevencijai Latvijā*. Rīga: PROVIDUS. Pieejams: https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/noziedzigosnodarjumoscietuovajadzgunodroinjums_pk.pdf (skatīts 22/07/2019).

EPANODOS (2014) Athens. Available at: <http://www.epanodos.org.gr/en/web/guest/yperesies> (accessed 28/08/2019).

Farmer, M., Beech, A. R. & Ward, T. (2012) 'Assessing desistance in child molesters: a qualitative analysis'. *J Interpers Violence*, 27 (5), pp. 930-950.

Fazel, S., Bains, P. & Doll, H. (2006) 'Substance abuse and dependence in prisoners: a systematic review'. *Addiction*, 101 (2), pp. 181-191.

Fazel, S. & Danesh, J. (2002) 'Serious mental disorder in 23 000 prisoners: a systematic review of 62 surveys'. *The Lancet*, 359 (9306), pp. 545-550.

Forero Cuéllar, A., Celeste Tortosa, M., Dreckmann, K., Markov, D. & Doichinova, M. (2015) *Vulnerable groups of prisoners: a handbook*. Sofia: Center for the Study of Democracy. Available at: http://www.dadinternational.org/images/VGP_EN_Handbook_FINAL.pdf (Accessed: 27/08/2019).

Fitzgibbon, D. W. (2008) 'Deconstructing probation: risk and developments in practice'. *Journal of Social Work Practice*, 22 (1), pp. 85-101.

Foucault, M. (1979) *Discipline and punish: the birth of the prison*. London: Penguin Books.

Fox, G. (2016) *The rehabilitation lottery: exploring delivery and attitudes towards non-accredited programmes delivered in a private prison using a case study approach*. PhD. University of Leicester.

Friendship, C., Blud, L., Erikson, M. & Travers, R. (2002) *An evaluation of cognitive behavioural treatment for prisoners*. London: Home Office. Available at: <http://library.college.police.uk/docs/hofindings/r161.pdf> (Accessed: 22/07/2019).

Gatis Kovalkovs v Latvia (2012) Application no. 35021/05, European Court of Human Rights.

Giovannini, N. & Zingoni, M. (2014) *Vulnerable groups of inmates. County report - Belgium*. Center for the Study of Democracy. Available at: https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/22144.pdf (Accessed: 24/07/2019).

Godfrey, B. & Lawrence, P. (2015) *Crime and justice since 1750*. 2 edn. Abingdon: Routledge.

Gray, P. (2016) 'Child friendly' international human rights standards and youth offending team partnerships'. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 45 pp. 59-74.

Gray, P. (forthcoming 2020) 'Rights-based' and 'children and young people first' approaches to youth justice', in Ugwu-dike, P., Graham, H., McNeill, F., Raynor, P., Taxman, F. and Trotter, C. (eds.) *The Routledge companion to rehabilitative work in criminal justice*. London: Routledge, pp. 743-754.

Haines, A., Goldson, B., Haycox, A., Houten, R., Lane, S., McGuire, J., Nathan, T., Perkins, E., Richards, S. & Whittington, R. (2012) *Evaluation of the youth justice liaison and diversion (YJLD) pilot scheme*. Liverpool: University of Liverpool. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/215118/dh_133007.pdf (Accessed: 18/07/2019).

Haines, K., Case, S., Davies, K. & Charles, A. (2013) 'The Swansea Bureau: a model of diversion from the youth justice system'. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 41 (2), pp. 167-187.

Hannah-Moffat, K. (2013) 'Punishment and risk', in Simon, J. and Sparks, R. (eds.) *The SAGE handbook of punishment and society*. London: SAGE, pp. 129-151.

Herzog-Evans, M. (2019) 'The risk-need-responsivity model: evidence diversity and integrative theory', in Ugwuodike, P., Raynor, P. and Annison, J. (eds.) *Evidence based skills in criminal justice*. Bristol: Policy Press, pp. 99-126.

Heward, E. (2018) *The Clink opens Manchester cafe giving prisoners a second chance - and helping homeless people off the streets*. Manchester Evening News. Available at: <https://www.manchestereveningnews.co.uk/whats-on/food-drink-news/the-clink-cafe-manchester-prisoners-14594865> (Accessed: 02/08/2019).

HM Chief Inspector of Prisons (2017) *Report on an unannounced inspection of HMP Dartmoor* London: HM Chief Inspector of Prisons Available at: <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprisoners/wp-content/uploads/sites/4/2017/12/Dartmoor-Web-2017.pdf> (Accessed: 21/07/2019).

HMPPS (2019) *Behavior modification programs. Responses by agencies: Her Majesty's Prison and Probation Service*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.europpris.org/epis/kms/?detail=312> (Accessed: 24/07/2019).

HM Prison and Probation Service (2019) *Grendon Prison information*. Available at: <http://www.justice.gov.uk/contacts/prison-finder/grendon> (Accessed: 19/07/2019).

Höing, M., Bogaerts, S. & Vogelvang, B. (2013) 'Circles of support and accountability: how and why they work for sex offenders'. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 13 (4), pp. 267-295.

Holloway, K., Bennett, T. & Farrington, D. (2005) *The effectiveness of criminal justice and treatment programmes in reducing drug-related crime: a systematic review*. London: Home Office. Available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/c102/f6dc524df3539eb69b03f1263481bacf3efa.pdf> (Accessed: 18/07/2019).

Home Office (2004) *Reducing re-offending: national action plan*. London: Home Office Communication Directorate. Available at: <https://www.nicco.org.uk/userfiles/downloads/024%20%20Reducing%20Reoffending%20Action%20Plan%202004.pdf> (Accessed: 08/08/2019).

Home Office (2007) *An introduction to the drug interventions programme for prisons and probation services*. London: Home Office. Available at: <http://www.ohrn.nhs.uk/resource/policy/DIPProbation.pdf> (Accessed: 19/07/2019).

Hudson, K., Maguire, M. & Raynor, P. (2007) 'Through the prison gate', in Jewkes, Y. (ed.) *Handbook on prisons*. Cullompton: Willan.

Ievins, A. & Crewe, B. (2015) 'Nobody's better than you, nobody's worse than you': moral community among prisoners convicted of sexual offences'. *Punishment & Society*, 17 (4), pp. 482-501.

IeVP (2019) *Attīstot brīvprātīgo darbu cietumos, piesaista un apmāca līdzgaitniekus*. Rīga: IeVP. Available at: <https://www.vpd.gov.lv/attstotbrvprtgodarbucietumospiesaistaunapmcaldzgaitniekus> (Accessed: 25/07/2019).

Institute for Criminal Policy Research (2019) *World Prison Brief*. Available at: <http://www.prisonstudies.org> (Accessed: 10/03/2019).

Johnsen, B., Granheim, P. K. & Helgesen, J. (2011) 'Exceptional prison conditions and the quality of prison life: prison size and prison culture in Norwegian closed prisons'. *European Journal of Criminology*, 8 (6), pp. 515-529.

Johnston, N. (2000) *Forms of constraint: a history of prison architecture*. Champaign: University of Illinois Press.

Justice (2019) *The parole system of England and Wales*. London: Justice student network. Available at: <https://justice.org.uk/parole-system-england-wales/> (Accessed: 19/07/2019).

Kamenska, A., Pūce, I. & Laganovska, K. (2013) *Prison conditions in Latvia*. Rome: European Prison Observatory. Available at: <https://www.crimeandjustice.org.uk/sites/crimeandjustice.org.uk/files/Prison%20conditions%20in%20Latvia.pdf>. (Accessed: 28/08/2019).

Kinner, S. A., Degenhardt, L., Coffey, C., Sawyer, S., Hearps, S. & Patton, G. (2014) 'Complex health needs in the youth justice system: a survey of community-based and custodial offenders'. *J Adolesc Health*, 54 (5), pp. 521-526.

Kitson-Boyce, R., Blagden, N., Winder, B. & Dillon, G. (2018) 'A prison-model of CoSA: the potential to offer "through the gate" support and accountability'. *Journal of Sexual Aggression*, 24 (3), pp. 294-310.

Koulouris, N. K. & Aloskofis, W. (2013) *Prison conditions in Greece*. Rome: European Prison Observatory. Available at: <https://www.crimeandjustice.org.uk/sites/crimeandjustice.org.uk/files/Prison%20conditions%20in%20Greece.pdf> (Accessed: 26/07/2019).

Kronberga, I., Dzenovska, I., Litvins, G. & Sīle, S. (2013) *Kompensējošo mehānismu attīstība Latvijā* Pieejams: http://providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Kopsavilk.Meh.ciet.kompens.pdf (skatīts 22/07/2019).

Kronberga, I. & Logina, E. (2019) *Noziegumos cietušo tiesību attīstība Eiropā: Latvija*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Petijumi/LTMC-Noziegumos%20cietusie%2C2019.pdf (skatīts 22/07/2019).

Lader, D., Singleton, N. & Meltzer, H. (2000) *Psychiatric morbidity among young offenders in England and Wales*. London: ONS.

Lahtinen, P., Esko, T., Kajamaa, A., Johnsen, B., Seppänen, L. & Hean, S. (2018) *Addressing reoffending through addressing offender mental health: exploring the viability of the change laboratory method as means of promoting social innovation in the delivery of integrated mental health care offenders in prison services*. Norwegian Criminal Justice service. Available at: http://eprints.bournemouth.ac.uk/31548/1/20181210_FINAL_ko-krus%20report_%28PL%2CSH%2CTE%29.pdf (Accessed: 24/07/2019).

Latvijas Republikas Tiesībsargs (2019) *ANO konvencija par bērna tiesībām*. Rīga: Latvijas Republikas Tiesībsargs. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/cilvektiesibas/bernu-tiesibas/ano-konvencija-par-berna-tiesibam> (skatīts 13/08/2019).

Latvijas Sodū izpildes kodekss (1970). Rīga: Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika. Pieejams: <https://likumi.lv> (skatīts 28/08/2019).

Lauritsen, A. N. (2012) 'Greenland's open institution - imprisonment in a land without prisons'. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 13 (1), pp. 47-56.

Laursen, J., Mjåland, K. & Crewe, B. (2019) 'It's like a sentence before the sentence' - exploring the pains and possibilities of waiting for imprisonment'. *The British Journal of Criminology*.

Laqueur, H. (2015) 'Uses and abuses of drug decriminalization in Portugal'. *Law & Social Inquiry*, 40 (3), pp. 746-781.

Liebling, A. (2007) 'Why prison staff culture matters', in Byrne, J., Taxman, F. and Hummer, D. (eds.) *The Culture of Prison Violence*. Boston: Allyn and Bacon, pp. 105-122.

Liebling, A. (2008) 'Incentives and earned privileges revisited: fairness, discretion, and the quality of prison life'. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 9 (S1), pp. 25-41.

Liebling, A. (2012) 'What is 'MQPL'?': Solving puzzles about the prison'. *Prison Service Journal*, 202 pp. 3-6.

Liebling, A. & Crewe, B. (2013) 'Prison beyond the new penology: the shifting moral foundations of prison management ', in Simon, J. and Sparks, R. (eds.) *The SAGE handbook of punishment and society*. London: SAGE Publications Ltd, pp. 283-308.

Liebling, A., Hulley, S. & Crewe, B. (2011) 'Conceptualising and measuring the quality of prison life', in Gadd, D. (ed.) *Handbook of criminological research methods*. London: Sage, pp. 358-372.

LPA (2018) *Projects focused on inclusion of inmates into society. Responses by agency: Latvian prison administration*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=285> (Accessed: 26/07/2019).

LPA (2019) *Chronic drug use for incarcerated women. Responses by agency: Latvian prison administration*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=308> (Accessed: 24/07/2019).

Lucy Faithfull Foundation (2018) *Annual report and financial statements*. Available at: https://www.lucyfaithfull.org.uk/files/LFF_Annual_Report_2017_2018.pdf (Accessed: 21/07/2019).

Luste, M. (2010) *Kriminālpolitikas „pompadūras”*. PROVIDUS. Pieejams: <http://providus.lv> (skatīts 26.07.2018).

Markina, A. (2018) *Individual case study – young ex-offenders (Estonia)*. Tartu: University of Tartu. Available at: <http://www.promise.manchester.ac.uk/wp-content/uploads/2019/03/Individual-case-study-Estonia-Young-ex-offenders.pdf> (Accessed: 29/08/2019).

McCartan, K., Kemshall, H., Westwood, S., Solle, J., MacKenzie, G., Cattel, J. & Pollard, A. (2014) *Circles of support and accountability (CoSA): a case file review of two pilots*. London: Ministry of Justice. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/293400/cosa-research-summary.pdf (Accessed: 21/07/2019).

McNeill, F. (2009) 'What works and what's just?'. *European Journal of Probation*, 1 (1), pp. 21-40.

McNeill, F. & Graham, H. (forthcoming 2020) 'Conceptualizing rehabilitation: four forms, two models, one process, and a plethora of challenges ', in Ugwu-dike, P., Graham, H., McNeill, F., Raynor, P., Taxman, F. and Trotter, C. (eds.) *The Routledge companion to rehabilitative work in criminal justice*. London: Routledge, pp. 10-19.

Ministry of Justice (2018) *'Justice Data Lab analysis: Reoffending behaviour after participation in The Clink Restaurant training programme'*. London: Ministry of Justice. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/699335/clink-report.pdf (Accessed: 02/08/2019).

Ministry of Justice (2019b) 'Justice Secretary announces new model for probation'. London: Ministry of Justice. Available at: <https://www.gov.uk/government/news/justice-secretary-announces-new-model-for-probation> (Accessed: 19/07/2019).

Minke, L. K., Schinkel, M., Beijersbergen, K., Damboeanu, C., Dirga, L., Dirkzwager, A., Jewkes, Y., Knight, V., Moran, D., Palmen, H., Pricopie, V., Tartarini, F., Tomczak, P., Turner, J., Vanhouche, A.-S. & Wahidin, A. (2016) 'Multiple perspectives on imprisonment in Europe'. *Nordic Journal of Criminology*, 103 (3), pp. 311-333.

MJPD (2018) *Projects focused on inclusion of inmates into society. Responses by agency: Ministry of Justice: Prison department (LT)*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=285> (Accessed: 25/07/2019).

MJTHRGDCPP (2018) *Projects focused on inclusion of inmates into society. Responses by agency: Ministry of Justice Transparency and Human Rights: General Directorate of Crime and Penitentiary Policy (EL)*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=285> (Accessed: 26/07/2019).

Moore, E., Gaskin, C. & Indig, D. (2013) 'Childhood maltreatment and post-traumatic stress disorder among incarcerated young offenders'. *Child Abuse and Neglect*, 37 (10), pp. 861-870.

Moran, D. (2013) 'Carceral geography and the spatialities of prison visiting: visitation, recidivism, and hyperincarceration'. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31 (1), pp. 174-190.

Noonan, D. (2019) *How to stop prisons from laying the groundwork for a fatal overdose*. Scientific American. Available at: <https://www.scientificamerican.com/article/how-to-stop-prisons-from-laying-the-groundwork-for-a-fatal-overdose/> (Accessed: 25/07/2019).

Pallot, J. (2015) 'The gulag as the crucible of Russia's 21st-century system of punishment'. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16 (3), pp. 681-710.

Par Ar brīvības atņemšanu notiesāto personu nodarbinātības koncepciju. *Ministru kabineta noteikumi Nr.443*. Pieņemti 09.01.2009. Pieejams: <https://likumi.lv> (skatīts 28/08/2019).

Par Ieslodzīto resocializācijas pamatnostādņēm 2015.-2020. gadam. *Ministru kabineta noteikumi Nr.580*. Pieņemti 24.09.2015. Pieejams: <https://likumi.lv> (skatīts 29/08/2019).

Par Nepilngadīgo brīvības atņemšanas soda un apcietinājuma izpildes politikas pamatnostādņēm 2007.-2013. Gadam. *Ministru kabineta noteikumi Nr.109*. Pieņemti 21.02.2007. Pieejams: <https://likumi.lv> (Accessed: 29/08/2019).

Parole Board for England and Wales (2017) *Annual Report and Accounts 2016/17*. London: Parole Board for England and Wales. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/631425/Parole_Board_Annual_Review_Web_Accessible_Version.pdf (Accessed: 19/07/2019).

Penal Reform International (2016) *Global prison trends 2016*. Penal Reform International. Available at: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/05/Global_prison_trends_report_2016.pdf (Accessed: 02/08/2019).

Piacentini, L. & Pallot, J. (2014) 'In exile imprisonment' in Russia'. *British Journal of Criminology*, 54 (1), pp. 20-37.

Piacentini, L. & Slade, G. (2015) 'Architecture and attachment: carceral collectivism and the problem of prison reform in Russia and Georgia'. *Theoretical Criminology*, 19 (2), pp. 179-197.

Pratt, A. & Grimwood, G. G. (2014) *Prisoners: Incentives and Earned Privileges Scheme*. London: House of Commons.

Pratt, J. (2008) 'Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: part I: the nature and roots of scandinavian exceptionalism'. *British Journal of Criminology*, 48 (2), pp. 119-137.

Pratt, J. & Eriksson, A. (2013) *Contrasts in punishment: an explanation of anglophone excess and Nordic exceptionalism*. Abingdon: Routledge.

Prison Reform Trust (2019) '*Incentives and earned privileges*'. London: Prison Reform Trust. Available at: <http://www.prisonreformtrust.org.uk/ForPrisonersFamilies/PrisonerInformationPages/IncentivesandEarnedPrivileges> (Accessed: 11/08/2019).

Prison Reform Trust (2018) '*Prison: the facts Bromley briefings summer 2018*'. London: Prison Reform Trust. Available at: <http://www.prisonreformtrust.org.uk/Portals/0/Documents/Bromley%20Briefings/Summer%202018%20factfile.pdf> (Accessed: 12/08/2019).

Prison SMART Europe. Available at: <https://www.prisonsmart.eu/> (Accessed: 12/08/2019).

Probation Board for Northern Ireland (2018) '*Probation's intensive programme challenges criminal behaviour related to drugs and alcohol*'. Available at: <https://www.pbni.org.uk/probations-intensive-programme-challenges-criminal-behaviour-related-to-drugs-and-alcohol/> (Accessed: 19/07/2019).

Pūgule, I., Sīle, L. & Zīle, A. (2011) '*Farmakoloģiskās opioīdu atkarības ārstēšanas novērtēšana Latvijā*'. Rīga: ANO Narkotiku un noziedzības birojs. Pieejams: https://www.unodc.org/documents/balticstates/Library/PharmacologicalTreatment/MMT_LV_2011.pdf (skatīts 23/07/2019).

Rasnača, L. & Zavackis, A. (2013) '*Apļi atbalstam un atbildīgumam: ziņojums par apļu ieviešanas iespējām Latvijā*'. Rīga: VPD. Pieejams: <https://www.vpd.gov.lv/ziojumsparapuevieanasiespjmlatvij> (skatīts 22/07/2019).

Raynor, P. (2019) 'The search for impact in British probation: from programmes to skills and implementation', in Ugwuđike, P., Raynor, P. and Annison, J. (eds.) '*Evidence based skills in criminal justice*'. Bristol: Policy Press, pp. 37-56.

Raynor, P., Ugwuđike, P. & Vanstone, M. (2013) 'The impact of skills in probation work: a reconviction study'. '*Criminology & Criminal Justice*', 14 (2), pp. 235-249.

Rex, S., Lieb, R., Bottoms, A. & Wilson, L. (2003) '*Accrediting offender programmes: a process-based evaluation of the Joint Prison/Probation Services Accreditation Panel*'. London: Home Office. Available at: https://www.prisonlegalnews.org/media/publications/home_office_research_study_273_accrediting_offender_programmes_2003.pdf (Accessed: 23/07/2019).

Robinson, G., Burke, L. & Millings, M. (2015) 'Criminal justice identities in transition: the case of devolved probation services in England and Wales'. '*The British Journal of Criminology*', 56 (1), pp. 161-178.

Rogers, K. M., Pumariega, A. J., Atkins, D. L. & Cuffe, S. P. (2006) 'Conditions associated with identification of mentally ill youths in juvenile detention'. '*Community Mental Health Journal*', 42 (1), pp. 25-40.

Rozenbergs, J. (2012) 'On some developments in Latvian criminal law and criminal procedure'. '*The European Criminal Bar Association Spring Conference*'. Geneva: 27-28 April. Available at: <http://www.ecba.org/extdocserv/conferences/geneva2012/recdevRozenbergsLatvia.pdf> (Accessed: 15/04/2019).

Sakalauskas, G. (2017) '*Sentencing and the execution of sentences: an international comparison. Trends and perspectives in Lithuania*'. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.

Savi, R. & Randma-Liiv, T. (2013) '*Policy transfer in new democracies challenges for public administration*'. eds. Carroll, P. and Common, R., '*Policy Transfer and Learning in Public Policy and Management: International Abingdon: Routledge*.

Schinkel, M. (2015) 'Adaptation, the meaning of imprisonment and outcomes after release: the impact of the prison regime'. '*Prison Service Journal*', (219), pp. 24-29.

Sīle, L. & Pūgule, I. (2008) *Farmakoloģiskās opioīdu atkarības ārstēšanas novērtēšana Latvijā*. Rīga: ANO Narkotiku un noziedzības birojs. Pieejams: <https://www.unodc.org/documents/balticstates/Library/PharmacologicalTreatment/EvaluationPharmacolTreatmentLV.pdf> (skatīts 23/07/2019).

Smith, R. (2014) 'Re-inventing diversion'. *Youth Justice*, 14 (2), pp. 109-121.

Solomon, E. & Edgar, K. (2004) *Having their say: the work of prisoner councils*. London: Prison Reform Trust. Available at: http://www.prisonreformtrust.org.uk/uploads/documents/HAVING_THEIR_SAY.pdf (Accessed: 13/08/2019).

SPPS (2019) *Behavior modification programs. Responses by agencies: Swedish prison and probation service*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=312> (Accessed: 24/07/2019).

SPPS (2019a) *Chronic drug use for incarcerated women*. Responses by agencies: Swedish prison and probation service. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.euopris.org/epis/kms/?org=6543> (Accessed: 01/08/2019).

SPS (2018) *Projects focused on inclusion of inmates into society. Responses by agency: Scottish prison service*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=285> (Accessed: 25/07/2019).

SPS (2019) *Behavior modification programs. Responses by agencies: Scottish prison service*. European Organisation of Prison and Correctional Services. Available at: <https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=312> (Accessed: 24/07/2019).

Spure, I. (2015) in *900 Sekundes*. Rīga: LNT. Pieejams: <https://skaties.lv/zinas/latvija/900-sekundes-7-novembra-tiesraide-seit/> (skatīts 19/07/2019).

Staton-Tindall, M., Havens, J., Oser, C. & Burnett, M. (2011) 'Substance use prevalence in criminal justice settings', in Leukefeld, C., Gullota, T.P. and Gregrich, J. (eds.) *Handbook of evidence-based substance abuse treatment in criminal justice settings*. New York: Springer, pp. 81-101.

Stewart, T. (2016) 'The (re) socialization of ex-prisoners. SIG model for an idle social group. Case of Estonia'. *Russian law: theory and practice*, 2 pp. 127-150.

Symkovych, A. (2017) 'The Ukrainian response to Sykes: prisoner hierarchy and self-rule—power, legitimacy, and dynamics'. *The British Journal of Criminology*, 58 (5), pp. 1087-1106.

Taylor, D. (1998) *Crime, policing and punishment in England, 1750-1914*. Basingstoke: Macmillan.

The National Criminal Justice Arts Alliance. Available at: <https://www.artsincriminaljustice.org.uk/about-us> (Accessed: 19/08/2019).

TM (2005) *Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 2005. gada publiskais pārskats*. Rīga: Tieslietu ministrija. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/gada-parskati/2005-gada-publiskie-parskati> (skatīts 26/07/2019).

Trotter, C. (2019) 'The impact of training and coaching on the development of practice skills in youth justice: findings from Australia', in Ugwu-dike, P., Raynor, P. and Annison, J. (eds.) *Evidence based skills in criminal justice*. Bristol: Policy Press, pp. 317-333.

Tüllinen, K. (2009) 'Brief survey of the Estonian prison system and prison education', in Eikeland, O.J., Manger, T. and Asbjørnsen, A. (eds.) *Education in Nordic prisons: prisoners' educational backgrounds, preferences and motivation* Copenhagen: Nordic Council, pp. 211-213.

Turner, J. (2016) *The prison boundary between society and carceral space*. Palgrave Macmillan: London.

Ugwudike, P., Raynor, P. & Annison, J. (2019) 'Introduction: effective practice skills: new directions in research', in Ugwudike, P., Raynor, P. and Annison, J. (eds.) *Evidence based skills in criminal justice*. Bristol: Policy Press, pp. 3-16.

UNODC (2009) *Handbook on prisoners with special needs*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime. Available at: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf (Accessed: 23/07/2019).

Vaičiūnienė, R. & Viršilas, V. (2017) *The implementation and application of social rehabilitation in Lithuanian correctional institutions: summary*. Vilnius: Law Institute of Lithuania. 61-62 pp. Available at: <http://teise.org/wp-content/uploads/2018/01/Vai%C4%8Di%C5%ABnuien%C4%97-Vir%C5%A1ilas-summary.pdf> (Accessed: 18/06/2019).

Vaičiūnienė, R. & Viršilas, V. (2018) *The implementation of social rehabilitation measures in Lithuanian correctional institutions: the improvement of existing practices* Vilnius: Lietuvos teisės institutas.

Vale de Andrade, P. & Carapinha, L. (2010) 'Drug decriminalisation in Portugal'. *BMJ*, 341 pp. c4554.

Valtenbergs, V., Arefjeva, K., Deisone, S., Jansone, D., Lulle, A. & Rokena, D. (2006) *Kad atveras cietuma vārti Valmieras cietuma bijušo ieslodzīto iekļaušana sabiedrībā un darba tirgū*. Valmiera: Vidzemes augstskola. Available at: http://www.lm.gov.lv/upload/esf/kad_atveras_garais.pdf (Accessed: 26/07/2019).

Vanderplasschen, W., Vandeveld, V. & Broekaert, E. (2014) *Therapeutic communities for treating addictions in Europe* Luxembourg: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. Available at: http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/779/TDXD14015ENN_final_467020.pdf (Accessed: 21/07/2019).

VPD (2012) Valsts probācijas dienesta statistiskie rādītāji. Rīga: VPD. Pieejams: <https://www.vpd.gov.lv/statistika> (Accessed: 29/08/2019).

VPD (2019a) *EQUAL projekts: par projektu*. Rīga: VPD. Pieejams: <https://www.vpd.gov.lv/parprojektu2> (skatīts 26/07/2019).

VPD (2019b) 'Projekts „Apļi Eiropai”'. Rīga: VPD. Pieejams: <https://www.vpd.gov.lv/projektsapieiropai> (skatīts 22/07/2019).

VPD (2019c) 'Uzraudzība'. Rīga: VPD. Pieejams: <https://www.vpd.gov.lv/uzraudzba?lang=LV> (skatīts 22/07/2019).

Zavackis, A. & Cinks, R. (2018) *Noziedzīgu nodarījumu recidīvs personām, kuras notiesātas par dzimumnozieguma izdarīšanu*. Rīga: VPD. Pieejams: https://www.vpd.gov.lv/upload/petijumi/2019/Recidivs_dzimumnoz_petijums_2018.pdf (skatīts 22/07/2019).

Zedner, L. (1998) 'Wayward sisters the prison for women', in Morris, N. and Rothman, D.J. (eds.) *The Oxford history of the prison : the practice of punishment in western society*. Oxford: Oxford University Press.

Wacquant, L. (2010) 'Crafting the neoliberal state: workfare, prisonfare, and social insecurity'. *Sociological Forum*, 25 (2), pp. 197-220.

Ward, T. & Fortune, C.A. (2013) 'The Good lives model: aligning risk reduction with promoting offenders' personal goals'. *European Journal of Probation*, 5 (2), pp. 29-46.

Wener, R. (2012) *The environmental psychology of prisons and jails: creating humane spaces in secure settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wilson, R. J., Cortoni, F. & McWhinnie, A. J. (2009) 'Circles of support & accountability: a Canadian national replication of outcome findings'. *Sexual Abuse*, 21 (4), pp. 412-430.